

**AİLE PSİKOLOJİK
DANIŞMANLIĞI DERGİSİ**

THE JOURNAL OF FAMILY PSYCHOLOGICAL COUNSELING

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

ISSN: 2651-5490

AİLE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIĞI DERGİSİ
JOURNAL OF FAMILY COUNSELING

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınıdır
Publication of Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Adına Sahibi/Owner
Psikolojik Danışman Mesut YILDIRIM

Baş Editör/Editor-in-chief
Prof. Dr. Serap NAZLI

Editörler/Editors
Prof. Dr. İlhan
YALÇIN
Dr. Öğretim Üyesi
Semra KİYE

İstatistik Editörü
Dr. Öğretim Üyesi
Sedat GELİBOLU

Dil Editörü
Habibe ÖZTÜRK

Ulusal ve Uluslararası Akademik Danışmanlar Kurulu
National and International Advisory Board

Dr. Brian S. CANFIELD
Dr. Paula BRITTON
Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER
Dr. Erkan IŞIK
Dr. İsmail SANBERK
Dr. Nursel TOPKAYA
Dr. Raşit AVCI
Dr. Tuğba SARI
Dr. Zülal ERKAN
Dr. Betül Gökçen DOĞAN LAÇIN
Dr. Fatoş BULUT ATEŞ
Dr. Oğuzhan ÇELİK

Teknik Düzenleme
Arş. Gör. Ecem ÇİÇEK HABEŞ
Arş. Gör. Sümeyye SAĞANAK

**Yayın İdare Merkezi Adres-Tel./Publication Management Center Address-
Phone**

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Sağlık Mah. Suleyman Sırrı Cad. Sağlık İş Hanı No:21/18
Çankaya/ANKARA Tel: 0312 430 3674

Dergi web sayfası

<http://dergipark.gov.tr/kpdd>

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

EDİTÖRLERDEN

Açık Erişim

FROM EDITORS

Open Access

Kıymetli meslektaşlarımız,

Bu sayı ile dergimizin 5. Yaşını kutluyoruz. Aralık 2018 yılında ilk sayısını yayımladığımız Aile Psikolojik Danışmanlığı dergimizin, Aralık 2023 yılında 11. Sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu ve heyecanını yaşıyorum.

Beşinci yılımızda dergimize emeği geçen meslektaşlarıma teşekkürü başta yapmak istiyorum. Beş yıl önce yoğun temposuna rağmen desteğini esirgemeyerek editör ekibimde yer alan Prof. Dr. İlhan YALÇIN hocama; yine beş yıl önce dergimizin teknik işlerini yürüten, şimdi editör görevini üstlenen Dr. Öğretim Üyesi Semra KİYE'ye destekleri ve beni yalnız bırakmadıkları için çok teşekkür ediyorum. Dergimizin teknik ekibinde yer alan Ecem ÇİÇEK ve dil editörümüz Habibe ÖZTÜRK'e ve yeni arkadaşlarımız istatistik editörümüz Dr. Öğretim Üyesi Sedat GELİBOLU ve teknik ekipte yer alarak bize güç veren Sümeyye SAĞANAK'a teşekkürlerimi sunuyorum. Dergi işi hem gönüllülük hem de zor ve zahmetli bir süreçtir. Bu güçlü ekibimle TR dizin sürecinde başarılı olacağımıza inanıyorum.

Dergimizin ilk sayısından itibaren editör, editör kurulu ve teknik ekibinde yer alan hem dergimize hem de aile psikolojik danışmanlığı alanına katkıları bulunan kıymetli hocalarımıza teşekkür ediyorum. Ayrıca, dergimizin ilk sayısından 11. Sayısına kadar katkıları bulunan, zaman ayırarak makalelerimizi titizlikle değerlendiren tüm hakemlerimize sonsuz minnettarım.

Dergimizin 11. Sayısında, zorlu yaşam koşullarında ailelere nasıl destek olunacağı ile ilgili bir bakış açısı sunmayı hedefledik. **Doğal Afet Bağlamında Aile Sistemi: Aile İlişkileri, Risk ve Koruyucu Faktörler, Aile Psikolojik Danışmanlığı** başlıklı çalışmada, 6 Şubat Kahramanmaraş depremi gibi zorlu yaşam dönemlerinin aile sistemini nasıl etkilediği ve bu süreçte aile psikolojik danışmanlarımızın neler yapabileceği üzerinde durulmaktadır. **Çocuklarda Boşanmaya Uyum: Bir Derleme Çalışması** adlı diğer makalede, zorlu yaşam süreci olarak kabul edilen boşanma sürecinde çocuklara nasıl destek olunabileceği örnek müdahaleler ile aktarılmıştır.

Travmatik, zorlu yaşam süreçlerinde aileleri güçlendirmek alanımızın en temel görevleri arasındadır. Dergimizde yer verdiğimiz çalışmaların hem akademik hem de saha çalışanlarımıza katkı sağlamasını diliyorum. Sevgi ve saygılarımızla...

Baş Editör

Prof. Dr. Serap NAZLI

Editörler

Prof. Dr. İlhan YALÇIN ve Dr. Öğr. Üyesi Semra KİYE

Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi – 2023, 6(2)

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

İÇİNDEKİLER

Açık Erişim

TABLE of CONTENT

Open Access

Makaleler

Sayfa

Editörlerden

ii

Doğal Afet Bağlamında Aile Sistemi: Aile İlişkileri, Risk ve Koruyucu Faktörler, Aile Psikolojik Danışmanlığı

Family System in the Context of Natural Disaster: Family Relations, Risk and Protective Factors, Family Psychological Counseling
Arzu TAŞDELEN-KARÇKAY, Derya ALKAN, Begüm TOPRAK

75-96

Çocuklarda Boşanmaya Uyum: Bir Derleme Çalışması

Children's Adjustment to Parental Divorce: A Review
Bircan ALTUNKESER, Nurseven KILIÇ

97-120

Doğal Afet Bağlamında Aile Sistemi: Aile İlişkileri, Risk ve Koruyucu Faktörler, Aile Psikolojik Danışmanlığı

Family System in the Context of Natural Disaster: Family Relations, Risk and Protective Factors, Family Psychological Counseling

Arzu Taşdelen-Karçkay , Derya Alkan* , Begüm Toprak

Öz. Doğal afetler can kaybı, yaralanma ve mali kayıplara neden olan ekonomik ve sosyal yönden olumsuz sonuçlar doğuran, yıkıma yol açan felaketlerdir. Dünya genelinde birçok kişinin her an maruz kalabileceği doğal afetler, bireysel olarak etkileri olduğu gibi aile sistemini de etkilemektedir. Doğal afetlerin aile sistemi üzerine etkilerini inceleyen bu derleme çalışmasında doğal afet sonrası eşler arası ilişki, anne baba ve çocuk arasındaki ilişki ve kardeş alt sistemi üzerine etkileri incelenmiştir. Ayrıca, araştırmada doğal afetlerde aile sistemi için koruyucu etmenler ve riskler ele alınıp doğal afet sonrası aile danışmanlığına yönelik çalışmalar tartışılmıştır. Yapılan incelemeler bağlamında doğal afet öncesi, anı ve sonrası için aile sistemini güçlendirmeye yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler. Aile sistemi, doğal afet, aile danışmanlığı, derleme

Abstract. Natural disasters are catastrophe that cause loss of life, injury and financial losses, cause negative economic and social consequences, and cause destruction. Natural disasters that many people can be exposed to around the world at any time affect the family system as well as the individual effects. In this review study examining the effects of natural disasters on the family system, the effects on the post-natural disaster relationship between spouses, the relationship between parents and children, and the sibling subsystem were examined. In addition, in the research, protective factors and risks for the family system in natural disasters were discussed and studies on family counseling after natural disasters were discussed. In the context of the examinations, suggestions were made to strengthen the family system before, during and after the natural disaster.

Keywords. Family system, natural disaster, family counseling, review

Arzu Taşdelen-Karçkay

Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Antalya, Türkiye
e-mail: tasdelenarzu@yahoo.com

Derya Alkan

*Sorumlu Yazar, Akdeniz Üniversitesi, PDR Doktora Öğrencisi
e-mail: alkand@ankara.edu.tr

Begüm Toprak

Akdeniz Üniversitesi, PDR Doktora Öğrencisi
e-mail: toprak.begum@hotmail.com

Geliş/Received: 16.05.2023

Kabul/Accepted: 04.07.2023

<https://doi.org/10.58434/apdad.1298057>

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

Doğal afetler deprem, sel, kasırga, heyelan ve yangın gibi birçok kişinin karşılaştığı ya da karşılaşma olasılığının olduğu olaylardır. Dünya genelinde 2022'de, 30.704 can kaybına neden olan ve 185 milyon kişiyi etkileyen 387 doğal afet yaşanmıştır (CRED, 2023). Afetler, birden fazla kişinin etkilendiği ve büyük ölçekli mal kayıplarının ve ekonomik sıkıntıların eşlik ettiği kitlesel travmatik olaylardır. Bir afetin mağduru, farklı kişiler olabilir. Bunlar, hayatta kalanlar, yaralananlar, ölen kişilerin aile üyeleri ve felakete tanık olan kişilerdir (Galea ve diğerleri, 2005). Doğal afetler, afetzedelerin yaşamını birçok yönden etkilemektedir. Bununla ilgili olarak, Türkiye'de Gölcük depreminden sonra yapılan bir ankette deprem öncesinde %42.8 oranında bir istihdam bulunmaktayken deprem sonrasında bu oran %36.8'e düşmüştür. Depremzedelerin evlerinin tamamen yıkılması veya hasar meydana gelmesi ve eşyalarını kaybetmelerinin yanı sıra, gayrimenkul gelirlerinden de yoksun kalmışlardır. Deprem sonrası bankalardaki birikimlerini de tükettiklerini belirtmişlerdir. Afetlerden sonra bir takım kültürel değişimler de gözlemlenmiştir. Dini inançlarda görece değişimler kaydedilmiştir. Boşanma taleplerinde bir miktar artış olduğu belirtilmiştir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001). Buradan hareketle, deprem gibi doğal afetlerin sosyoekonomik düzey ve kültürel bağlamda değişim meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

Yer değiştirme afetin meydana getirdiği değişimlerden biridir ve bireylerin afet sonrası hayatlarını birçok yönden etkileyebilir. Doğal afet bağlantılı iç göçlerde, hayatta kalan mağdurların yakınlarını kaybetmesi gibi nedenler göç sürecindeki karar verme süreçlerini sınırlandırabilir. Afete bağlı iç göçler, diğer nüfus hareketliliklerinden farklı dinamikler gösterir. Örneğin, daha iyi çalışma fırsatları, evlilik ya da eğitim amaçlı taşınanlar seçim yapmada daha fazla yetkiye sahip oldukları için yeni çevrelerine uyum göstermede daha istekli ve memnun olabilirler (Petrova, 2021). Bu bağlamda bir felaketin ardından kısmen zorunlu hareket, aile yaşamı için zorlayıcı ve stres yaratıcı bir risk faktörü olarak değerlendirilebilir. Afet sonrası geçici ya da kalıcı göç ile geçmişten gelen sosyal ağların kesintisi psikolojik etkilere yol açabilir. Norris ve diğerleri (2002a) tarafından yapılan bir çalışmada afet sonrası geçici veya kalıcı yer değiştirmenin sosyal ilişkilerde çatışma ve gerginlik yarattığı ve hayatta kalanların daha geç iyileşme sağladıkları bulunmuştur. Kılıç ve diğerleri (2006) tarafından yapılan bir çalışmada bu bulguya katkı sağlamaktadır ve çalışmada afet sonrası yer değiştirme, sosyal ağı bozduğu için depresyonla gelen psikolojik sıkıntıları artırabilir sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, göç özellikle ilk aşamalarda diğer

bir kültüre uyum sağlamayı gerektirdiğinden aile üyeleri için travmaya ve psikolojik yaralanmaya açık hale gelmeye sebep olabilir (Moro, 2005). Travmanın aile ilişkilerine etkisine bakıldığında, travmanın başında alınan aile desteğinin travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) etkilerini hafiflettiği ve travmadan üç yıl sonra bile kişinin iyileşmesinde etkisi bulunduğu bilinmektedir (Schwarzer ve diğerleri, 2014; Warner ve diğerleri, 2015). Bu yüzden afet sonrası olası etkilerden korunmak için aile sistemini desteklemek oldukça önemlidir.

Yapılan araştırmalara bakıldığında doğal afetlerin etkileri arasında sıklıkla travma sonrası stres bozukluğuna rastlanılmaktadır. 1999 Gölcük Depremi'nden bir yıl sonra hayatta kalanlarda TSSB oranı %43 olarak bulunmuştur (Başoğlu ve diğerleri, 2002). Başka bir çalışmada afetten bir yıl sonra çadır kentte yaşayanlarda bu oran %25.4 olarak bulunmuştur. (Tural ve diğerleri, 2004). Özen ve Sir (2004) Bingöl depreminden 2 ay sonra TSSB oranının %25 olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, Solomon ve diğerleri (1993) depremzedelerin deprem mağduru olmayanlara kıyasla daha yüksek düzeyde TSSB, alkol kullanımı, depresyon ve genel psikiyatrik belirtiler sergilediğini bulmuşlardır.

Sonuç olarak doğal afetlerin toplumun büyük bir kesimini birçok yönden etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle afetlerin bireyler, aileler, gruplar, topluluklar üzerindeki etkilerinin öğrenilmesi dünya üzerinde gerçekleşebilecek benzer olaylara yönelik pratik ve faydalı çıkarımlar oluşması açısından önemlidir. Ayrıca afetlerin bu etkilerini öğrenmek, bireylerin doğal afet sonucunda yaşadıkları durumu anlamlandırma ihtiyacını karşılaması ve afet anında hızlı ve uzun vadeli müdahaleler sağlanması açısından katkı sağlar. Bu bağlamda yaşanan afet sonrası depremin oluşturduğu etkilerin daha iyi anlaşılması için süreci daha çok betimlemeye yönelik çalışmalara ve literatür bilgisine ihtiyaç vardır (Doostgharin, 2009). Bu derleme çalışmasında da doğal afetlerin aile sistemi üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Doğal Afet ve Eşler Arası İlişki

Doğal afet sonrası evlilik, partner ilişkileri ve aile etkileşimi ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda bu alan neredeyse boş ve keşif potansiyeliyle dolu bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmalar, eşlerin afetlerden nasıl etkilenebileceğine dair genel stres araştırmaları bağlamında açıklamalara dayandırılmakta ancak doğal felaketin iletişim, çatışma, cinsellik, uyum, ilişki doyumu, eş ve ebeveynlik gibi çift süreçleri üzerindeki sonuçları

hakkında yeterli araştırma sonuçları bulunmamaktadır (Witting ve diğerleri, 2021). Bu yüzden doğal afetlerin evlilik ilişkileri üzerindeki etkisi ile ilgili evlilik ilişkilerine yönelik çalışmalar önemini arttırmaktadır.

Yapılan sınırlı araştırmalar incelendiğinde, doğal afetin ardından evlilik stresinin ve aile içi şiddetin bu felaketi takip edebileceği görülmüştür (Adams & Adams, 1984; Norris ve Uhl, 1993). Lowe ve diğerleri (2012) tarafından Katrina Kasırgası'ndan sağ kurtulmuş, çoğu Afrikalı Amerikalı, düşük gelirli 40 kadından oluşan bir çalışma grubunda ilişkilerdeki değişiklikleri anlamak amacıyla görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada kasırganın yakın ilişkilerini nasıl etkilediği araştırılmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmı ilişkilerinde olumsuz değişiklikler bildirirken, katılımcıların bir kısmı başlangıçtaki gerginliğe rağmen ilişkilerinin güçlendiğini bildirmiştir. Olumlu ve olumsuz sonuçların altında yatan süreçleri anlamak amacıyla bir çerçeve olarak aile stres modeli üzerinden açıklamalar yapılmıştır. Stres modeli ile tutarlı olarak, katılımcılar kasırganın işsizlik ve uzun süreli ayrılıklar dahil olmak üzere dış stres faktörlerine yol açtığını ve bu stres faktörlerinin sırasıyla hem bireysel işleyişi hem de ilişkisel süreçleri (örneğin iletişim ve destek) baltaladığını bildirmiştir. Olumlu değişiklikler bildiren katılımcılar ise ilişkilerinde yeni istihdam fırsatları, daha geniş bir bakış açısı ve yüksek düzeyde etkili iletişim ve destek deneyimlerini aktarmışlardır. Destek kaynaklarına bakıldığında ise hepsi eşit etkiye sahip değildir. Arkadaşlardan ve eşlerden alınan destek diğerlerine göre daha etkilidir. Bu nedenle çiftlerin afetten sonra çift ve aile terapisi alması özel hale gelebilir (Goodwin ve diğerleri, 2020). Ayrıca afet sonrası düşük gelirli ailelerin ekonomik yükünü azaltan politikalar ve bireyler ile çiftler için deneysel olarak desteklenen, kültürel açıdan duyarlı, klinik müdahaleler öneriler arasındadır (Lowe ve diğerleri, 2012).

Doğal Afet ile Anne Baba ve Çocuk İlişkisi

Doğal afetler ebeveynler aracılığı ile aile sistemini, dolayısıyla çocukları etkiler. Ebeveynin zorlayıcı yaşam olayına uyumu çocuğun da uyumunu şekillendirir. Zorlayıcı olaydan önceki çocuk ve ebeveyn arasındaki ilişki çocuğun depremden sonraki tepkilerini etkiler. Proctor ve diğerleri (2007) küçük çocukların deprem gibi ani, olumsuz bir çevresel olaya tepkilerinin, kısmen olaydan önceki ebeveyn-çocuk ilişkisinin doğasından ve ayrıca ebeveynlerin olayı takiben sergilediği tepkilerden etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Araştırma sonucuna göre çocukların büyük çoğunluğu depremden sonra ilk 1 ay ve hatta 8 ay sonra psikolojik sıkıntı belirtileri sergilemişlerdir. Ayrıca babaları tarafından

olumsuz davranışa maruz kalan kız çocukları ile anneleri tarafından olumsuz davranışa maruz kalan erkek çocuklarında depremin şiddeti ile verilen tepki arasındaki ilişki düşük bulunurken, özellikle erkek çocuklar için deprem etkisinin ebeveyn stresi aracılığı ile yüksek orantılı olduğu bulunmuştur. Aynı araştırmada elde edilen bulgulara göre deprem sonrası ebeveyn stresi çocukların psikolojik sıkıntısı ile ilişkilidir. Deprem sonrası ebeveyn stresi, depremin etkisi ve çocukların psikolojik sıkıntısı arasında aracı bir role sahiptir. Deprem öncesi olumlu ebeveyn davranışlarının çocukların sıkıntı düzeyini hafiflettiği görülmüştür. Bu bulgulardan hareketle ebeveyn güçlendirmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Doğal afet sonrası psikolojik sıkıntı ve travma sonrası stresin artmasında demografik değişkenler, afet öncesi psikolojik sıkıntı, tahliye zamanlaması ve ölüm değişkenleri kontrol edilse bile afet sırasında bir çocuğun güvenliğine dair bilgi eksikliğinin de önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerden annelerin sürekli olarak çocuklarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koyduğu görülmüştür (Lowe ve diğerleri 2011; Scaramella ve diğerleri, 2008). Müdahale çalışmalarını daha etkili yürütebilmek için bir afetten sonra çocuklara sağlanan sosyal desteğin kaynağını da dikkate almak önemlidir. Örneğin, anne ve babadan gelen sosyal destek, akranların sağladığından daha önemli olabilir (Lai ve diğerleri, 2018). Bununla birlikte yaşam koşullarında en dikkat çekici değişim barınma ile ilgilidir. Barınma merkezlerinde yaşayan ergenlerin kaygı düzeyleri daha yüksektir. Buna rağmen, bu ergenlerin intihar eğilimleri, kendi evlerinde veya yakınlarının evlerinde yaşayan ergenlerin intihar eğilimlerine göre anlamlı olarak düşüktür. Barınma merkezlerinde uzun süreli yaşantı deneyimi stresli olabilirken, ergenlerde ruhsal gelişimi de teşvik edebilir, intihar düşüncelerine ve girişimlerine karşı koruyucu faktör olarak işlev görebilir. Bu durum, toplu yaşamın sağladığı sosyal destek ve gençlerin yaşadıkları deneyimle ilgili yalnız olmadıkları algısı ile ilişkili olarak açıklanabilir. Özellikle afet sonrası büyük oranda ekonomik kayıp yaşayan ergenlerin depresyon, travma sonrası stres ve kaygı düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Anne babanın ekonomik zarar görmesi veya işini kaybetmesi aile yaşamını doğrudan etkileyebilir, ergenlerin umutlarını ve geleceklere yönelik olumlu bakış açılarını zedeleyebilir, duygusal rahatsızlıklara ve psikolojik rahatsızlıklara yol açabilir (Gerstner ve diğerleri, 2020).

Anne ve babalar doğal felaketin getirdiği sorunlarla karşı karşıya kaldıklarında kendilerini toparlamaya ve aileleri için yeniden düzen sağlamaya

odaklanırlar. Bunun sonucunda çocuklarına sosyal destek sağlamada değişim gösterebilirler. Zaman geçtiğinde ve temel ihtiyaçlar karşılandığında, ebeveynler çocuklarına yeterli sosyal desteği sağlamak için daha donanımlı hale gelebilirler (Lai ve diğerleri, 2018).

Doğal Afetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi

Doğal felaketlerin çocukların ruh sağlığına etkisi TSSB, depresyon ve kaygı bozuklukları ile ilişkilendirilmektedir. Kültürel farklılıkların ve sosyal desteğin bir doğal afetten sonra çocukları etkileyip etkilemediği konusunda farklı görüşler vardır (Rahmani ve diğerleri, 2022). Depremın çocuklar üzerindeki etkisi iki yönlüdür. İlki, aile üyelerinin ya da arkadaşlarının kaybı ile oluşan duygusal savunmasızlıklarıdır; ikincisi ise ebeveyn kaybı ile oluşan hayatta kalma ile ilgili riskleridir (Doostgharin, 2009; Javadian, 2007). Bu etkilerden sonra çocuklarda yetersiz beslenme, çeşitli hastalıklar, malzeme ve güvenli konut eksikliği sebebi ile yaralanma riski oluşabilir. Uzun vadeli süreçte oluşacak risk faktörleri literatürde daha sık karşımıza çıksa da bu açıklanan kısa süreli faktörler ile ilgili araştırmalar sınırlıdır (Şalcıoğlu ve diğerleri, 2003). Doğal afetlerin kısa süreli etkilerine baktığımızda, sevdiği birinin ölümüne tanık olan çocuklarda olayla ilgili rüyalar, deprem mahallinden görüntüler ve sesler gibi tipik TSSB belirtileri görülebilir (Myers-Walls, 2005). Özellikle duygusal problem geçmişi olan yaşı daha büyük çocuklarda, bu etkilerin uzun süreli devam edebileceği ve daha fazla nevrotik savunma kullanabilecekleri görülmektedir (Lewin ve diğerleri, 1998).

Ebeveynlerin deprem sonrasında çocuklara hemen rahatlık ve destek sunamaması çocuklardaki sıkıntıyı arttırabilir. Çocuklarda ortaya çıkan bu sıkıntılar sadece yaşanan olayın dehşetiyle değil normal hayat rutininin bozulmasıyla da ilgilidir. Günlük yaşamlarında çocuklara bakım veren yetişkinlerin sergilediği tutumlar ve yaşadıkları sıkıntılar, bunun yanı sıra ailenin tanıdık olan fiziksel ve sosyal yapılarına erişimin yok olması çocuklardaki bu sıkıntıların artmasına yol açmaktadır (Margolin ve diğerleri, 2010). Örneğin, Maria Kasırgası'ndan sonra Porto Rikolu gençlerle yürütülen bir çalışmada, afetle ilişkili stres faktörlerinin ve yüksek düzeyde TSSB, depresyon semptomlarının önemli ölçüde yaygın olduğu ortaya koyulmuştur. Çalışmada, afetin ardından çocukların toplam uyku sürelerinde azalma ve uyku bölünmeleri yanında uykuya dalmakta, uykuyu sürdürmekte ve normalden daha fazla uyumada zorluk yaşadıkları bulunmuştur (Lai ve diğerleri, 2020).

Doğal Afetler ve Kardeş Sistemi

Asarnow ve diğerleri (1999) kardeşler arasında depreme maruz kalma ve deprem sonrası sıkıntı arasında anlamlı bir farklılık olduğunu ortaya koymuşlardır. Doostgharin (2009) tarafından yapılan bir araştırmada deprem sonrası 3 ile 14 gün arasında mülteci kampında toplanan 13-16 yaş aralığındaki çocuklarla görüşmeler yapılmıştır. Anne ve babasının ölümünden emin olan bu çocukların kardeşlerinin hayatta olup olmadıkları ile ilgili endişeleri yapılan görüşmelerde vurgulanmıştır. Bu durumun gençlerin tepki verme biçimini etkilediği görülmektedir. Gençlerin depremden sonra harekete geçme düşüncesi, kayıp yakınlarını aramak, aile üyelerinin güvenliği ile ilgili bilgi gereksinimi ve depremin olduğu bölgeye geri dönmek gibi istekleri ön plandadır.

Kardeşe sahip olup olmamanın, TSSB ve depresyon belirtileri ile ilişkisine dair farklı araştırma sonuçları vardır. Kardeşi olan çocuklara kıyasla tek çocukların daha yüksek bir depresyon seviyesine sahip olma eğiliminde oldukları görülmüştür (Zhang ve diğerleri, 2012). Buna karşın, Fan ve diğerleri (2011) depremden sonra tek çocukların TSSB ve depresyona sahip olma olasılığının daha az olduğunu bulmuştur. Benzer biçimde, Çin'deki Ya'an depreminden 3 yıl sonra çocuklar ve ergenlerde TSSB ve depresyon ile ilişkili yordayıcıları belirlemeye yönelik çalışmada kardeşe sahip olanların daha yüksek TSSB ve depresyon belirtisi gösterdiği bulunmuştur (Jin ve diğerleri, 2018). Ergenler üzerine yapılan bir çalışmada Zhang ve diğerleri (2012), TSSB semptomlarının bir depremden sonra zaman içinde kademeli olarak değiştiğini, kardeşleri olan çocukların geçen sürede TSSB semptomları sergileme olasılığının en yüksek olduğunu bulmuştur. Jin ve diğerleri (2019) Ya'an depreminden sonra, tek çocuk olmanın ya da kardeşe sahip olmanın olumsuz yaşam olayları, depresif belirtiler ve TSSB üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırmanın bulguları, kardeşleri olan çocukların tek çocuklara göre depresif semptomlar, TSSB, olumsuz yaşam olayları açısından daha yüksek puan aldıklarını göstermektedir. Kardeşleri olan çocuklara ek müdahalede bulunulması gerektiği önerilmiştir.

Tek çocukların ebeveynleri çocuklarını büyütürken daha endişeli olduklarından (Schachter, 1961), çocuğun ihtiyaçlarına daha çok yanıt vermektedirler ve bu da onlara daha sağlıklı bir gelişim olanağı sunmaktadır. Jin ve diğerleri (2019) tek çocuk olmanın aile desteğini daha fazla almaya olanak sunduğu için kardeşi olan çocuklara göre TSSB ve depresyon belirtilerini daha az gösterdiklerini belirtmişlerdir. Diğer yandan, tek çocuk olmak en başta bakım alma açısından kardeşi olan çocuklardan farkı olmasa da zaman geçtikçe kardeşi

olan çocukların destek alma oranları daha yüksek bulunmuştur (Shi ve diğerleri, 2016). Alan yazındaki araştırmalar incelendiğinde, kardeşe sahip olmanın TSSB ve depresyon ile ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kardeşe sahip olmanın sosyal destek sağladığı anlaşılmaktadır.

Doğal Afetlerde Aile Sistemi için Koruyucu Etmenler ve Riskler

Deprem gibi doğal afetler bireyi olduğu kadar aile sistemini de etkilemektedir. Doğal afet deneyiminin ardından yapılan çalışmalarda mağdurların aynı derecede etkilenmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda koruyucu faktörlerin depremin olumsuz etkilerini azalttığı, risk faktörlerinin ise olumsuz etkileri arttırabileceği görülebilir. Bu nedenle bu çalışmada, depremin aile sistemi üzerindeki etkisi ile ilişkili faktörler gözden geçirilmiştir.

Yerel düzeyde ve aile birimi düzeyinde afetlerle yüzleşmeye hazırlıklı olmak, afet hasarını azaltma hedefine ulaşmanın temel bir yolu olarak tanımlanmaktadır (Levac ve diğerleri 2012). Genel olarak, afete hazırlık, bir afet durumunda olumsuz sonuçları hafifletmek ve bunlarla başa çıkmak için bir dizi plan, beklenti ve kaynağı içerir. Buna göre, ailelerin afetten en az 72 saat sonra fiziksel olarak kendi kendilerine yetmelerine ortam sağlanmalıdır (Kohn ve diğerleri, 2012). Ancak, dünya genelinde afete hazırlıklı olma oranı genellikle düşüktür. (Witting ve diğerleri, 2021). Yıkıcı bir afet sonrası yeniden yapılanma ve zamanın geçmesiyle, depremden etkilenen bölgelerde yaşayanların yaşam kalitesi önemli ölçüde iyileşir. Afet tehdidi altındaki bölgelerde yaşayanların yaşam kalitesi üzerindeki etkisine ilişkin farklı bakış açılarını yansıtan çok sayıda araştırma yapılmıştır. Afete hazırlık yapan çiftlerin hazırlık davranışı ve yaşam doyumları arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur (Qing ve diğerleri, 2021). Benzer bir biçimde sel bölgelerinde evlerini yüksek bölgelere taşıyarak sele hazırlanan kişilerin öznel iyi oluşlarının daha yüksek olduğunu bulunmuştur (Hudson ve diğerleri, 2019). Deprem deneyiminde iyi iş organizasyonu ve bireyin sağlıklı baş etme mekanizmaları koruyucu faktörler içindedir. Afete hazırlıklı olmanın bireyleri hazır hale getirerek dolayısıyla aile üyelerini ve toplumun baş etme mekanizmalarına katkı sağlayacağı böylelikle iyi oluşu arttıracağı düşünülmektedir.

Doğal afet sonrası değişen sosyoekonomik durum, aile-toplum desteği eksikliği, aile içi şiddeti ve toplumsal şiddeti beraberinde getirebilmektedir (Ommeren ve Wessells, 2007). Şiddetin yanı sıra kayıplar da aile sistemini etkilemektedir. Deprem sonrası yaşlı bireylerde orta ve ciddi düzeyde aile işlev

bozukluğu görülmektedir. Diğer yandan, deprem sırasında daha az mali kayıp yaşamak aile işlevi için olumlu bir yordayıcıdır (Cao ve diğerleri, 2013). Yaşlı bireylerin aile işlevleri incelendiğinde, deprem sonrası geniş veya çekirdek ailelerdeki aile uyumu, tek ebeveynli ailelerden önemli ölçüde daha yüksektir. Yaşlı ebeveynlerde başka bir bebek doğurma olanağı, pozitif aile işlevi ve aile uyumu için önemli bir belirleyicidir (Cao ve diğerleri, 2013).

Nepalli depremzede annelerle yapılan çalışmada, depremin aile yaşamı üzerinde olumsuz etkisi olduğu ve araştırmaya katılan annelerin %24'ünün TSSB belirtileri gösterdiği bulunmuştur. Daha düşük eğitim seviyesine sahip olmak ve aile üyelerini kaybetmiş olmak, annelerin daha yüksek TSSB belirtisi gösterdiğini ortaya koymuştur (Kvestad ve diğerleri, 2019). Bununla birlikte, depremin ardından etkin bir rol üstlenmek koruyucu bir faktör olabilir. Örneğin, deprem sonrası kurtarma çalışmalarına yardım eden annelerin, yardım etmeyenlere göre daha düşük TSSB gösterdiği bulunmuştur (Kvestad ve diğerleri, 2019).

Depremin etkileri değerlendirildiğinde kadın olmak, cinsiyetin getirdiği özellikler bağlamında risk faktörü oluşturmaktadır. Kadınlar ve bekar anneler doğal afetlerden sonra artan psikolojik belirtiler bağlamında risk grubunda yer almaktadır (Bolin & Bolton, 1986; Kessler ve diğerleri, 2008). Depremin ardından kadınlar, düşük aile desteği, sağlık sistemine erişimde zorluk, ekonomik kayıp gibi değişkenlerden etkilenmiştir. Ek olarak, ölü doğum, kürtaj, genital sağlık gibi üreme sorunları açısından depresyon ve anksiyete riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Anwar ve diğerleri, 2011). Deprem sonrası kadınlar üzerindeki olumsuz etkiyi arttıran diğer bir risk faktörü, gebeliktir. Kadınlar için gebelik ve doğum sonrası dönem, kronik stres faktörlerine karşı daha savunmasız oldukları dönemlerdir (Olson ve diğerleri, 2019). Depremin hamileliğin erken döneminde meydana gelmesiyle, daha stresli olarak değerlendirilmesi arasında ilişki bulunmuştur. Özellikle gebeliğin erken döneminde stresin etkilerinin daha belirgin olduğu vurgulanabilir (Glynn ve diğerleri, 2001). Doğal felaketlerin yakın ve uzak zamanlı etkileri arasında; doğum sonrası depresyon (King ve diğerleri, 2012, Brotnow ve diğerleri, 2015) ve nesiller arası travma aktarımı (Connolly, 2011) sayılabilir. Bu kapsamda gebeler için koruyucu ruh sağlığı hizmetleri olası riskleri azaltmada kritik öneme sahiptir.

Anne babaların ruh sağlığı çocukları etkileyebilir. Alexander ve Klein (2009), çocukların kaygı düzeyini sağlıklı aile işlevi ile açıklamışlardır. Bununla ilgili olarak, Kılıç ve diğerleri (2003), daha fazla ruhsal soruna sahip anne babası olan çocukların daha fazla TSSB semptomu gösterdiklerini ve daha depresif ve endişeli olduklarını ortaya koymuşlardır. Çocukların travma düzeyi babalarının

depresyon ve genel ruh sağlığı ile ilişkilidir. Sağlıksız aile işlevi ile çocukların kaygı düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Araştırmada, babaları TSSB ve depresyon yaşayan çocukların depresyon düzeyi daha yüksek bulunmuştur.

Doğal Afet ve Aile Psikolojik Danışmanlığı

Doğal afet sonrasında çeşitli psikososyal sorunların yaşandığı bilinmektedir. Uygulanacak müdahaleler planlanırken doğal afet sonrası danışmanlığa ilişkin daha fazla farkındalığa gereksinim duyulmaktadır. Müdahale stratejisi olarak tercihen toplum temelli, uzun süreli; sağlık ve eğitim kurumları ile yerel ve ulusal yönetim kurumlarının dahil olduğu geniş kapsamlı müdahalelerin benimsenmesi önerilmektedir. Psikososyal, psikoeğitim ve klinik müdahaleleri birlikte kullanan bütünsel bir yaklaşımın, sadece bir yaklaşımdan yararlanmaktan daha etkili olması beklenmektedir (Kar, 2009). Kapsamlı bir doğal afet yardım programı içinde sistematik tarama ve travma/yas odaklı müdahaleler dahil olmak üzere toplum ruh sağlığı hizmetlerini dahil etmeye ihtiyaç vardır (Goenjian ve diğerleri, 2001).

Doğal felaketlerin ardından çocuklar hem kendilerinin hem de ailelerinin nasıl hissettiğine ilişkin konuşmaya gereksinim duyabilir. Özellikle, bir ebeveynin veya aile üyesinin kaybı söz konusuysa, çocuğun kaybettiği sevdiklerini hatırlama ve onun hakkında konuşma gereksinimini kolaylaştırmak gerekir. Uzmanların çocuklara psikolojik destek sunarken çocukların duygularını anlamlandırılmalarına ve duygularını ifade etmelerine yardımcı olması önerilmektedir. Bunu yaparken çocuğun hızına ayak uydurulması, çocuğun kendiliğinden ortaya koyduğu şeylerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, çocuğun baş etmekte zorlandığı duyguların düzenlenmesi desteklenebilir (Kar, 2009).

Doğal afetlerden sonra çoğu çocuk tipik semptomlar gösterir. Anne babalar ve öğretmenler duygusal destek sağladığında ve uyumlu başa çıkma stratejilerini kolaylaştırdığında bu belirtileri hafifletilebilirler. Fakat, bazı çocuklar klinik semptomlar yaşayabilir (Baggerly ve Exum, 2007). Doğal afet sonrası, aile sisteminin ve dengesinin etkilenmesi kaçınılmazdır. Ailenin felaketten etkilenme derecesi çocukların klinik semptomlarını işlevsel olarak ele alma kapasitesini etkilemekle beraber çoğu anne baba başta çocukları olmak üzere, psikolojik danışma hizmetleri için destek arayışına gireceklerdir.

Doğal afetlerden sonra çocukların ve ergenlerin tipik ve klinik travmatik stres semptomlarını tanımak, aile danışmanlarına gerekli terapötik müdahaleleri sağlamada rehberlik edecektir. Aile danışmanlarının, uzmanlıklarını ve danışanlarının özelliklerini dikkate alarak çocukların belirtileri tanıma ve

yönetmede, travma öyküsünün yeniden oluşturulmasında ve yeniden bağlantı kurmalarında, oyun terapisi ve etkililiği kanıtlanmış yaklaşımlarla müdahale süreçlerini yönetmeleri beklenir. Bunların yanı sıra iyileşmenin evde ve okulda da gerçekleştiği göz önüne alınmalıdır. Bu yüzden danışmanların, psikolojik sağlamlığı geliştirme kaynakları için çocukların stres belirtilerini anlama, daha fazla dikkat ve bakım verme, rutini yeniden oluşturma, açık iletişim ve uyumlu başa çıkma stratejilerini kolaylaştırma konusunda anne babalara ve öğretmenlere danışmanlık yapmaları önemlidir (Baggerly ve Exum, 2007).

Sonuç ve Öneriler

Doğal afetlerin aile sistemi üzerindeki etkileri incelendiğinde; göç, aile yaşam rutini, sosyal yaşam, sosyo-ekonomik durum, yas ve bunların getirdiği psikolojik etkilerin aile sisteminde köklü değişikliklere yol açtığı ve bu değişimlerin her bir alt sistem üzerinde farklı etkileri olduğu söylenebilir. Bu çalışmada doğal afetin eş sistemi, ebeveyn sistemi, kardeş sistemi ve çocuklar üzerindeki etkilerine ilişkin araştırma sonuçları incelenmiştir. Bu sistemler içinde özellikle eşler arasındaki ilişki niteliği tüm aile sistemini etkilemektedir. Eş sisteminin güçlendirilmesi aile sisteminin güçlenmesine olanak sağlar. Doğal afetin eşler arası ilişki üzerinde oluşturduğu olumlu ve olumsuz etkileri yönetme çift terapisi, aile danışmanlığı, psikoeğitim çalışmaları ile desteklenebilir.

Anne ve babalar, doğal afetin getirdiği güçlükler nedeniyle aile içindeki rollerini sağlıklı bir biçimde yerine getirmede zorlanabilirler. Çocuklar afet sonrasında rutinlerinin değişmesiyle uyum ve davranış problemi gösterebilirler. Anne babalar aile içi ilişkilerinde denge kurmakta ve ebeveyn stresini yönetmekte afet öncesine göre daha fazla zorlanacaklardır. Anne babalar afet sonrasında çocuklarının gelişim dönemlerine göre göstereceği stres tepkilerine ilişkin farkındalıklarını arttırarak ve bu tepkileri sağlıklı bir biçimde yöneterek aile işlevlerini güçlendirebilirler. Anne babaların bu zorlayıcı görevlerini yerine getirmek için bireysel olarak kendi kaynaklarını güçlendirmeleri önerilmektedir. Bu açıdan psikososyal destek hizmetleri ailelerin bakım verme rolünü oyun ve danışma merkezleri aracılığıyla destekleyebilir. Ayrıca aile danışmanları anne babaların, çocuklarının psikolojik iyileşme sürecindeki doğrudan ve dolaylı etkisinin farkında olması ve buna yönelik psikoeğitim ve danışmanlık hizmetleri sunabilir.

Çocuk özelinde yapılan araştırmalara bakıldığında, psikolojik sağlamlığı yüksek olan çocukların keder ve kayıplarla baş etmede daha hızlı iyileştikleri görülmüştür. Psikolojik sağlamlık, davranışsal adaptasyonu içeren içsel durumla ve çevre tarafından iletilen etkili işlevsellik ile açıklanır (Daniel, 2003). Ayrıca gençlerin ve çocukların afet sonrası tepki verme biçimleri, afet öncesi çeşitli yaşam olayları, yaşam deneyimleri ve kişilik örüntülerine bağlıdır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, afet geçirmiş çocukların yaşama uyum sağlayabilmeleri için öncelikle acilen temel ihtiyaçları karşılanmalı, yakınlarını kaybetmiş çocuklara kaynaklarını da kaybettikleri için kısa ve uzun vadeli psikolojik destek sunulmalıdır (Myers-Walls, 2005). Pfefferbaum ve diğerleri (2003), çocukların yaşadığı travmanın etkilerini azaltmak ve onları korumak için ailelerin felaketler sonrası uygulanmak üzere planlarının olması gerektiğini vurgular. Örneğin, anne ve babalar, çocuklarını rutin aktivitelere yönlendirebilir, üretken olmalarını destekleyebilir ve olumsuz görsellerin paylaşıldığı medyanın kullanımı konusunda kısıtlayıcı olabilirler. Bazen çocukların daha hızlı başa çıkmaları ve iyileşmeleri için rahat ve destekleyici bir ortam sağlamak üzere stresli bir ortamdan uzaklaştırılmaları gerekebilir. Çocukların travmatik deneyimden kurtulması, aynı zamanda toplumun veya ülkenin sosyal ve ekonomik iyileşmesine de bağlıdır (Goenjian ve diğerleri, 2001).

Kardeş sistemindeki çocuk sayısı doğal afet bağlantılı sorunları farklılaştırmaktadır. Tek çocuk olmak, sosyal destek açısından kardeşe sahip olanlara göre dezavantajlı bir durum olduğu için anne babanın bu dezavantajın farkında olması ve gerekli ilgiyi sunması önemlidir. Diğer yandan kardeşe sahip olmanın da dezavantajları bulunmaktadır. Anne baba ilgiyi ihtiyacının daha fazla olduğunu düşündüğü çocuğa yönlendirebilir ya da çeşitli sebeplerle çocuklarının bakım sorumluluğunu birbirine yükleyebilir. İlgi odağında olmayan çocuk için ihmal edilmişlik duygusu ve kardeşin sorumluluğunu almanın stresi doğal afetin yanı sıra ek bir stres kaynağı oluşturabilir. Anne babaların ve uzmanların kardeş sistemi içinde neler olup bittiğini fark etmeleri ve çocukların ortaya çıkan ihtiyaçlarına yönelik destekleyici çalışmalar yapmaları önerilir.

Aile sistemini olumlu etkileyen sosyal yaşamının desteklenmesi ailelerin iyi oluşu açısından önem taşımaktadır. Depremle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, yıkımın yüksek olması ile yer değiştiren depremzedelerin, depreme maruz kalmaya devam eden depremzedeler kadar TSSB belirtileri gösterdikleri görülmüştür. Yer değiştirmeyen depremzedelerin yaşadıkları deneyim ortaklığı duygusunun bazen iyileştirici olduğu görülmüştür (Norris ve diğerleri, 2002a).

Bu bağlamda, psikososyal kaynakların mağdurların ruh sağlığı açısından önemli bir noktada olduğu söylenebilir. Çünkü, sosyal kaynakların kaybını önlemek için insanların kendi doğal gruplarının yakınında kalması arzu edilir. Ayrıca doğal afet sonrasında rutinin olabildiğince hızlı sağlanması tavsiye edilir, böylelikle insanlar olaya ilişkin deneyimlerini ve duygularını kendi yakınları ile paylaşma fırsatı yakalayabilir. Kriz danışmanlığının da temel ilkelerinden biri, afet sonrası yaşanan bazı sıkıntıların anormal durumlara verilen normal tepkiler olduğunu kabul etmektir. Bu açıdan bakıldığında, bu tepkilerin normal olduğunu görmeleri için rutin sosyal etkileşimler en iyi yollardan biridir (Norris ve diğerleri, 2002b). Buna ek olarak, doğal afetlere ilişkin hazırlık yapma davranışı iyi oluş bağlamında koruyucu bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda aile üyelerinin afete hazırlık planı yapmaları, ailelerinin güvenliği için afete hazırlık davranışlarını sergilemeleri ailenin psikolojik sağlamlığını arttırabilir.

Afet sonrası aile üyeleri bir yandan hayatta kalmaya ve yaşamlarını devam ettirmeye odaklanır, diğer yandan afetin getirdiği kayıplarla ve travmatik stresle başa çıkmaya çalışırlar. Bu bağlamda aile üyelerinin her biri ve aile içi rolleri için psikolojik sağlamlıklarını arttırmak, ilişkilerinde ortaya çıkabilecek olası stresi yönetme becerilerini desteklemek, aile yaşamını güvenli hale getirmek, iyi oluşlarını arttırmak için psikososyal destek hizmetleri ile desteklenme ihtiyaçları açıktır (Proctor ve diğerleri, 2007). Doğal afet kapsamında yürütülecek aile danışmanlığı hizmetleri için çalışmaların ve araştırmaların arttırılması, aile danışmanlarının konuyla ilgili uzmanlıklarının desteklenmesi önerilmektedir.

Okul temelli aile danışmanlığı hizmetleri kapsamında öğrencilere, ailelere, öğretmenlere, yöneticilere ve okul personeline doğal afetler özelinde bilgilendirme hizmetleri sunulabilir. Okul psikolojik danışmanları, öğretmenlerin ve ailelerin önleyici hizmetler, krize müdahale becerilerini geliştirmeye yönelik konsültasyon hizmetleri sunabilirler. Öğretmenler sınıf rehberliği aracılığıyla bireysel desteğe ihtiyacı olan öğrencileri fark edip krize müdahale çalışmaları için okul psikolojik danışmanına yönlendirebilir.

İlgili alanyazın tarandığında doğal afetlerin aile sistemi üzerindeki etkilerine ilişkin nitel ve nicel araştırmaların çeşitliliği dikkat çekici olmakla beraber Türkiye’de konuya ilişkin çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda doğal afet öncesi hazırlık, doğal afet sırası ve sonrası aile sistemine yönelik etkilere ilişkin nitel ve nicel araştırma desenlerinin kullanıldığı araştırmalara ihtiyaç vardır. Konuyla ilgili TSSB, depresyon, yas, belirsiz kayıp, aile stresi,

evlilik doyumu, ebeveyn stresi, aile içi şiddet, aile yılmazlığı, aile yaşam doyumu, aile uyumu, kardeş ilişkileri, sosyal destek gibi konularda farklı araştırma desenleriyle çalışmalar yürütülebilir. Betimsel araştırmaların yanı sıra sahada çalışan uygulayıcılara destek olması için olgu sunumu ve müdahale çalışmalarının olduğu deneysel araştırmalara ihtiyaç vardır. Küresel iklim krizi ve doğal afetler açısından Türkiye'nin riskli bir bölge olduğu düşünüldüğünde, yerel ve ulusal politikalar aracılığıyla doğal afet öncesi hazırlıklara ilişkin gerekli bilgilendirmelerin yapılması ve doğal afetler kapsamında aile danışmanlığı hizmetlerinin yaygınlaşması ve desteklenmesi önceliklendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adams P.R. ve Adams, G.R. (1984). Mount Saint Helens's ashfall: evidence for a disaster stress reaction. *American Psychologist*, 39(3), 252–260.
- Alexander, D.A. ve Klein, S. (2009). First responders after disasters: a review of stress reactions, at-risk, vulnerability, and resilience factors. *Prehospital and Disaster Medicine*, 24(2).
- Anwar, J., Mpofu, E., Matthews, L. R., Shadoul, A. F. ve Brock, K. E. (2011). Reproductive health and access to healthcare facilities: risk factors for depression and anxiety in women with an earthquake experience. *Anwar et al. BMC Public Health*, 11(523).
- Asarnow, J., Glynn, S., Pynoos, R.S., Nahum, J., Guthrie, D., Cantwell, D.P. ve Franklin, B. (1999). When the Earth Stops Shaking: earthquake sequelae among children diagnosed for pre-earthquake psychopathology. *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, 38(8), 1016-1023.
- Baggerly, J. ve Exum, H. A. (2007). Counseling children after natural disasters: guidance for family therapists. *The American Journal of Family Therapy*, 36(1), 79-93.
- Başoğlu, M., Şalcıoğlu E., ve Livanou M. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 15(4), 269-276.
- Bolin, R. C., & Bolton, P. A. (1986). Race, religion, and ethnicity in disaster recovery.
- Brotnow, L., Reiss, D., Stover, C. S., Ganiban, J., Leve, L. D., Neiderhiser, J. M. ve Stevens, H. E. (2015). Expectant mothers maximizing opportunities: maternal characteristics moderate multifactorial prenatal stress in the prediction of birth weight in a sample of children adopted at birth. *PloS one*, 10(11).
- Cao, X., Jiang, X., Li, X., Lo, M. C. J. H., Li, R. ve Dou, X. (2013). Perceived family functioning and depression in bereaved parents in China after the 2008 Sichuan earthquake. *Archives of Psychiatric Nursing*, 27(4), 204-209.
- Cao, X., Jiang, X., Li, X., Lo, M. C. J. H. ve Li, R. (2013). Family functioning and its predictors among disaster bereaved individuals in China: eighteen months after the Wenchuan earthquake. *PloS one*, 8(4), e60738.

- Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED). (2023). 2022 Disasters in numbers. Brussels.
- Connolly, A. (2011). Healing the wounds of our fathers: Intergenerational trauma, memory, symbolization and narrative. *Journal of Analytical Psychology*, 56(5), 607-626.
- Daniel, B. (2003). The Value of Resilience as a Concept for Practice in Residential Settings, *Scottish Journal of Residential Child Care*, 2.
- Doostgharin, T. (2009). Children affected by earthquakes and their immediate emotional needs. *International Social Work*, 52(1).
- Fan, F., Zhang, Y., Yang, Y., Mo, L. ve Liu, X. (2011). Symptoms of posttraumatic stress disorder, depression, and anxiety among adolescents following the 2008 Wenchuan earthquake in China. *J Trauma Stress* 24, 44–53.
- Galea, S., Nandi, A. ve Vlahov, D. (2005). The epidemiology of post-traumatic stress disorder after disasters. *Epidemiologic reviews*, 27(1), 78-91.
- Gerstner, R. M., Lara-Lara, F., Vasconez, E., Viscor, G., Jarrin, J. D., & Ortiz-Prado, E. (2020). Earthquake-related stressors associated with suicidality, depression, anxiety and post-traumatic stress in adolescents from Muisne after the earthquake 2016 in Ecuador. *BMC psychiatry*, 20(1), 1-9.
- Glynn, L. M., Wadhwa, P. D., Dunkel-Schetter, C., Chicz-DeMet, A. ve Sandman, C. A. (2001). When stress happens matters: effects of earthquake timing on stress responsivity in pregnancy. *American journal of obstetrics and gynecology*, 184(4), 637-642.
- Goenjian A.K., Molina L., Steinberg A.M., Fairbanks L.A., Alvarez M.L. ve Goenjian H.A. (2001). Posttraumatic stress and depressive reactions among Nicaraguan adolescents after hurricane Mitch. *Am J Psychiatry*, 158, 788-794.
- Goodwin, R., Sugiyama, K., Sun, S., Aida, J., & Ben-Ezra, M. (2020). Psychological distress after the Great East Japan Earthquake: two multilevel 6-year prospective analyses. *The British Journal of Psychiatry*, 216(3), 144-150.
- Hudson, P., Botzen, W.W., Poussin, J. ve Aerts, J.C. (2019). Impacts of flooding and flood preparedness on subjective well-being: A monetisation of the tangible and intangible impacts. *Journal of Happiness Studies*, 20, 665-682.
- Ommeren, M. ve Wessells, M. (2007). Inter-agency agreement on mental health and psychosocial support in emergency settings. *Bulletin of the World Health Organization*, 85.
- Javadian, R. (2007). Social work responses to earthquake disasters: a social work intervention in Bam, Iran. *International Social Work*, 50(3).
- Jin, Y., Deng, H. ve An, J. (2018). The Prevalence of PTSD symptoms and depressive symptoms and related predictors in children and adolescents 3 years after the Ya'an Earthquake. *Child Psychiatry Hum Dev* 50, 300–307.
- Jin, Y., Zeng, P., An, J. ve Xu, J. (2019). Negative life events and post-traumatic stress disorder symptoms: a moderated mediation model of only-child status and depressive symptoms. *Public Health*, 172, 31-39.

- Kar, N. (2009). Psychological impact of disasters on children: review of assessment and interventions. *World Journal of Pediatrics*, 5, 5-11.
- Kasapoğlu A. ve Ecevit M. (2001). *Depremın Sosyolojik Araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Kessler, R. C., Galea, S., Gruber, M. J., Sampson, N. A., Ursano, R. J. ve Wessely, S. (2008). Trends in mental illness and suicidality after Hurricane Katrina. *Molecular psychiatry*, 13(4), 374-384.
- Kılıç, E. Z., Özgüven, H. D. ve Sayıl, I. (2003). The psychological effects of parental mental health on children experiencing disaster: The experience of Bolu earthquake in Turkey. *Family process*, 42(4), 485-495.
- Kılıç, C., Aydın, I., Taskıntuna, N., Özçürümez, G., Kurt, G., Eren, E., Lale, T., Özel, S., ve Zileli, L. (2006). Predictors of psychological distress in survivors of the 1999 earthquakes in Turkey: effects of relocation after the disaster. *Acta Psychiatr Scand*, 114.
- King, S., Dancause, K., Turcotte-Tremblay, A.M., Veru, F. ve Laplante, D.P. (2012). Using natural disasters to study the effects of prenatal maternal stress on child health and development. *Birth Defects Research Part C: Embryo Today: Reviews*, 96(4), 273-288.
- Kohn, S., Eaton, J. L., Feroz, S., Bainbridge, A. A., Hoolachan, J. ve Barnett, D. J. (2012). Personal disaster preparedness: an integrative review of the literature. *Disaster medicine and public health preparedness*, 6(3), 217-231.
- Kvestad, I., Ranjitkar, S., Ulak, M., Chandyo, R. K., Shrestha, M., Shrestha, L., ... ve Hysing, M. (2019). Earthquake exposure and post-traumatic stress among Nepalese mothers after the 2015 earthquakes. *Frontiers in psychology*, 10, 734. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00734>.
- Lai, B. S., La Greca, A. M., Colgan, C. A., Herge, W., Chan, S., Medzhitova, J., ... ve Auslander, B. (2020). Sleep problems and posttraumatic stress: children exposed to a natural disaster. *Journal of pediatric psychology*, 45(9), 1016-1026.
- Lai, B. S., Osborne, M. C., Piscitello, J., Self-Brown, S. ve Kelley, M. L. (2018). The relationship between social support and posttraumatic stress symptoms among youth exposed to a natural disaster. *European journal of psychotraumatology*, 9(sup2), 1450042.
- Levac, J., Toal-Sullivan, D. ve O'Sullivan, T.L. (2012). Household emergency preparedness: a literature review. *Journal of community health*, 37, 725-733.
- Lewin, T.J., Carr, V.J. ve Webster, R.A. (1998). Recovery from Post-earthquake Psychological Morbidity: Who Suffers and Who Recovers? *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 32(1).
- Lowe, S.R., Chan, C. S. ve Rhodes, J.E. (2011). The impact of child-related stressors on the psychological functioning of lower-income mothers after Hurricane Katrina. *Journal of family issues*, 32(10), 1303-1324.
- Lowe, S.R., Rhodes, J.E. ve Scoglio, A.A. (2012). Changes in marital and partner relationships in the aftermath of Hurricane Katrina: An analysis with low-income women. *Psychology of women quarterly*, 36(3), 286-300.

- Margolin, G., Ramos, M. C. ve Guran, E. L. (2010). Earthquakes and Children: The Role of Psychologists with Families and Communities. *Prof Psychol Res Pr*, 41(1).
- Moro, M. R. (2005). Working with children of migrant parents. Paris: Association Internationale d'EthnoPsychanalyse. <http://www.clinique-transculturelle.org/> adresinden elde edilmiştir.
- Myers-Walls, J.A. (2005). Children as Victims of Hurricane Katrina, Purdue University.
- Norris, F.H., Friedman M.J. ve Watson P.J. (2002a). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the literature. *Psychiatry*, 65.
- Norris, F. H., Friedman, M. J. ve Watson, P. J. (2002b). 60,000 disaster victims speak: Part II. Summary and implications of the disaster mental health research. *Psychiatry: Interpersonal and biological processes*, 65(3), 240-260.
- Norris F.H. ve Uhl G.A. (1993). Chronic stress as a mediator of acute stress: The case of Hurricane Hugo. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(16),1263–1284.
- Olson, D.M., Brémault-Phillips, S., King, S., Metz, G. A. S., Montesanti, S., Olson, J. K. ve Watts, R. (2019). Recent Canadian efforts to develop population-level pregnancy intervention studies to mitigate effects of natural disasters and other tragedies. *Journal of developmental origins of health and disease*, 10(1), 108-114.
- Özen S. ve Sir, A. (2004). Frequency of PTSD in a group of search and rescue workers two months after 2003 Bingol (Turkey) earthquake. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192(8), 573-575.
- Petrova, K. (2021). Natural hazards, internal migration and protests in Bangladesh. *Journal of Peace Research*, 58(1), 33-49.
- Pfefferbaum, R.L., Gurwitsch R.H., Robertson M.J., Brandt E.N. ve Jr Pfefferbaum, B. (2003). Terrorism, the media, and distress in youth. *The Prevention Researcher*, 10(2), 14–16.
- Proctor, L. J., Fauchier, A., Oliver, P. H., Ramos, M. C., Rios, M. A. ve Margolin, G. (2007). Family context and young children's responses to earthquake. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(9), 941-949.
- Qing, C., Guo, S., Deng, X. ve Xu, D. (2021). Farmers' disaster preparedness and quality of life in earthquake-prone areas: The mediating role of risk perception. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 59, 102-252.
- Rahmani, M., Muzwagi, A. ve Pumariega, A.J. (2022). Cultural Factors in Disaster Response Among Diverse Children and Youth Around the World. *Curr Psychiatry Rep*, 24, 481–491. <https://doi.org/10.1007/s11920-022-01356-x>
- Salcioglu, E., M. Basoglu, M. ve Livanou (2003). Long-term Psychological Outcome for Non treatment-seeking Earthquake Survivors in Turkey. *Journal of Nervous & Mental Disease*, 191(3).
- Scaramella, L. V., Sohr-Preston, S. L., Callahan, K. L. ve Mirabile, S. P. (2008). A test of the Family Stress Model on toddler-aged children's adjustment among Hurricane Katrina impacted and nonimpacted low-income families. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 37(3), 530-541.

- Schachter, S. (1961). The psychology of affiliation: experimental studies of the sources of gregariousness. *Q Rev Biol*, 17(3), 15-25.
- Schwarzer, R., Bowler, R. M. ve Cone, J. E. (2014). Social integration buffers stress in New York police after the 9/11 terrorist attack. *Anxiety, Stress & Coping: An International Journal*, 27(1).
- Shi, X., Yu, N. X., Zhou, Y., Geng, F. ve Fan, F. (2016). Depressive symptoms and associated psychosocial factors among adolescent survivors 30 months after 2008 Wenchuan earthquake: a follow-up study. *Frontiers in psychology*, 7, 467.
- Solomon, S. D., Bravo, M., Rubio-Stipec, M. ve Canino, G. (1993). Effect of family role on response to disaster. *Journal of Traumatic Stress*, 6(2), 255-269. <https://doi.org/10.1002/jts.2490060208>
- Tural, Ü., Coşkun, B., Önder, E., Çorapçıoğlu, A., Yildiz, M., Kesepara, C., Karakaya, I., Aydın, M., Erol, A., Torun, F. ve Aybar, G. (2004). Psychological consequences of the 1999 earthquake in Turkey. *J. Traum. Stress*, 17, 451-459.
- Warner, M. L., Gutiérrez-Doña, B., Angulo, M. V. ve Schwarzer, R. (2015). Resource loss, self-efficacy, and family support predict posttraumatic stress symptoms: a 3-year study of earthquake survivors. *Anxiety, Stress, & Coping*, 28(3).
- Witting, A. B., Bagley, L. A., Nelson, K. ve Lindsay, T. (2021). Natural disasters and the relational study of the family: A 2-decade scoping review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 52, 101990.
- Zhang, Z., Ran, M.S., Li, Y.H., Ou, G.J., Gong R.R. ve Li R.H. (2012) Prevalence of post-traumatic stress disorder among adolescents after the Wenchuan earthquake in China. *Psychol Med* 42,1687-1693
- Zhang, Y., Fan, F., Liu, X. ve Mo, L. (2012). Life Events, Coping, and Posttraumatic Stress Symptoms among Chinese Adolescents Exposed to 2008 Wenchuan Earthquake, China. *PLoS ONE* 7(1).

Extended Abstract

Introduction: Natural disasters are events that many people encounter or are likely to encounter, such as earthquakes, floods, hurricanes, landslides and fires. There were 387 natural disasters worldwide in 2022, causing 30,704 deaths and affecting 185 million people (CRED, 2023). It is known that natural disasters affect a large part of the society in many ways. In this context, there is a need for more descriptive studies and literature knowledge of the process in order to better understand the effects of the earthquake after the disaster (Doostgharin, 2009). In this review study, it is aimed to examine the effects of natural disasters on the family system.

Natural Disaster and Spousal Relationship: When the limited studies were examined, it was seen that marital stress and domestic violence could follow this disaster after a natural disaster (Adams & Adams, 1984; Norris & Uhl, 1993). Natural disasters affect the family system, and therefore children, through parents. Post-earthquake parental stress has a mediating role between the effect of the earthquake and the psychological distress of children. It was observed that positive parental behaviors before the earthquake alleviated the distress level of children (Proctor et al., 2007).

Effects of Natural Disasters on Children: The effects of natural disasters on children's mental health are associated with PTSD, depression and anxiety disorders (Rahmani et al., 2022). In addition, the failure of parents to provide comfort and support to children immediately after an earthquake may increase the distress in children. Attitudes and distresses exhibited by adults who care for children in their daily lives, as well as the lack of access to familiar physical and social structures, lead to the shaping of these reactions (Margolin et al., 2010).

Natural Disasters and Sibling Subsystem: Asarnow et al. (1999) found that there was a significant difference between siblings in earthquake exposure and post-earthquake distress. There are different research results on the relationship between having siblings and PTSD and depression symptoms. (Fan et al., 2011; Jin et al., 2019; Zhang et al., 2012).

Protective Factors and Risks for the Family System in Natural Disasters: In the studies conducted after the natural disaster experience, it is understood that the victims are not affected to the same degree. In this context, it can be seen that protective factors reduce the negative effects of the earthquake, while risk factors can increase the negative effects. Being prepared to face disasters at the local and family unit level is defined as a key way to achieve the goal of disaster damage reduction (Levac et al., 2012). After the earthquake, moderate and severe family dysfunction is observed in bereaved individuals. Having a lower education level and losing family members revealed that mothers showed higher PTSD symptoms, while taking an active role after the earthquake was a protective factor (Kvestad et al., 2019). When the effects of the earthquake are evaluated,

being a woman constitutes a risk factor in terms of the characteristics brought by gender (Bolin & Bolton, 1986; Kessler et al., 2008). The mental health of parents can affect their children's mental health. Alexander and Klein (2009) explained the anxiety level of children with unhealthy family function.

Natural Disaster and Family Psychological Counseling: There is a need for greater awareness of post-disaster counseling when planning the interventions to be implemented. A holistic approach that uses psychosocial, psychoeducational and clinical interventions together is expected to be more effective than using only one approach (Kar, 2009). There is a need to include community mental health services, including systematic screening and trauma/grief-focused interventions, within a comprehensive disaster relief program (Goenjian et al., 2001).

After a natural disaster, it is inevitable that the family system and its balance will be affected. Although the extent to which the family is affected by the disaster affects the capacity of children to functionally handle their clinical symptoms, most parents, especially for their children, will seek support for psychological counseling services. Recognizing the typical and clinical symptoms of traumatic stress in children and adolescents after natural disasters will guide family counselors in providing the necessary therapeutic interventions.

Conclusion and recommendations: When the effects of natural disasters on the family system are examined; It can be said that migration, family life routine, social life, socio-economic status, bereavement and the psychological effects they bring cause radical changes in the family system and these changes have different effects on each subsystem. After the earthquake, Parents will have more difficulty in balancing their family relationships and managing parental stress than before the disaster. Parents can strengthen family functions by raising their awareness of the stress reactions that their children will show according to their developmental periods after a disaster and by managing these reactions in a healthy way. Family counselors can provide psychoeducation and counseling services for parents to be aware of their direct and indirect effects on their children's psychological recovery process.

It is recommended to increase studies and researches for family counseling services to be carried out within the scope of natural disasters, and to support the expertise of family counselors on the subject. Within the scope of school-based family counseling services, information services can be provided to students, families, teachers, administrators and school personnel regarding natural disasters. When the relevant literature is reviewed, there is a need for studies using qualitative and quantitative research designs on the effects of pre-disaster preparation, during and after the natural disaster on the family system. Researchers can conduct studies with different research designs on the subject such as PTSD, depression, grief, ambiguous loss, family stress,

marital satisfaction, parental stress, domestic violence, family resilience, family life satisfaction, family harmony, sibling relationships, social support. In addition to descriptive studies, experimental studies with case reports and intervention studies are needed to support practitioners working in the field.

Yazarlar Hakkında / About Authors

Arzu Taşdelen-Karçkay. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma A.B.D., Antalya, Türkiye. e-mail: tasdelenarzu@yahoo.com
Assistant Professor, Akdeniz University, Department of Guidance and Psychological Counseling, Antalya, Turkey. e-mail: tasdelenarzu@yahoo.com

Derya Alkan. Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma A.B.D., Antalya, Türkiye. e-mail: alkand@ankara.edu.tr
PhD Student, Akdeniz University, Department of Guidance and Psychological Counseling, Antalya, Turkey. e-mail: alkand@ankara.edu.tr

Begüm Toprak. Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma A.B.D., Antalya, Türkiye. e-mail: toprak.begum@hotmail.com
PhD Student, Akdeniz University, Department of Guidance and Psychological Counseling, Antalya, Turkey. e-mail: toprak.begum@hotmail.com

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest

Yazarlar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.
It has been reported by the authors that there is no conflict of interest.

Fonlama / Funding

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.
No funding support was received.

ORCID

Arzu Taşdelen Karçkay <https://orcid.org/0000-0002-7131-9858>

Derya Alkan <https://orcid.org/0000-0001-8385-4885>

Begüm Toprak <https://orcid.org/0000-0003-4691-2972>

Çocuklarda Boşanmaya Uyum: Bir Derleme Çalışması

Children's Adjustment to Parental Divorce: A Review

Bircan Altunkeser , Nurseven Kılıç*

Öz. Son yıllarda, boşanma konusunda yapılan çalışmalarda, süregelen eğilimlere ve yeni bakış açılarına karşılaştırmalı bir biçimde yer verilmektedir. Bu çalışmada, çocukların boşanmaya uyumu ele alınmıştır. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı, ebeveynlerin boşanması ile çocukların kısa ve uzun vadeli uyumu arasındaki ilişkilere dair alan yazını gözden geçirmek ve derlemesini sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Web of Science, Scopus, EBSCO, Google Scholar ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarından ve kütüphanelerden yararlanılarak bir derleme çalışması yapılmıştır. Bu derlemede; öncelikle boşanmanın nedenleri ve boşanma oranları açıklanmış; ardından çoklu geçiş perspektifiyle çocukların boşanma öncesi, sırası ve sonrasında deneyimledikleri aile yapısındaki geçişlere değinilmiş; daha sonra, boşanma sonrası çocukların yaşadıkları uyum sorunları ve uyum sorunlarına neden olan faktörler, ebeveyn - çocuk ilişkileri ve boşanma süreçleri ile koruyucu bir faktör olarak "iyi boşanma" alt başlıkları aracılığıyla hem yurt içi hem de yurt dışında yapılan çalışmaların bulguları rapor edilmiştir. Bunları takiben, araştırmanın sonuçlarına yer verilmiş, bu sonuçlar ışığında hazırlanabilecek programlara ve politikalara ilişkin öneriler sunulmuştur.

Abstract. Recent studies have taken a comparative approach to examine divorce and marital dissolution, considering ongoing trends and new perspectives. The study focuses on children's adjustment to divorce. The main objective is to review and consolidate existing literature concerning the links between parental divorce and short/long-term adjustment in children. With this aim, a review study was conducted by applying to Web of Science, Scopus, EBSCO, and Google Scholar databases and libraries. In this review, the study initially provides an explanation of divorce reasons and rates. It then addresses various transitions in the family structure that children undergo before, during, and after divorce, adopting a multiple transition perspective. Additionally, the study presents findings from national and international research, organized into sub-topics such as the adjustment issues faced by children following divorce, factors influencing these adjustment problems, the impact of parent-child relationships and divorce processes, and the concept of a "good divorce" as a protective factor. The study concludes by presenting the research outcomes and offering recommendations for developing programs and policies based on these findings.

Bircan Altunkeser

Hacettepe Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara,
Türkiye
e-mail: bircanaltunkeser@gmail.com

Nurseven Kılıç

*Sorumlu Yazar, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu,
Ankara, Türkiye
e-mail: nkilic@aybu.edu.tr

Geliş/Received: 16. 06. 2023

Kabul/Accepted: 06.11.2023

<https://doi.org/10.58434/apdad.1315405>

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
Turkish Psychological Counseling and Guidance Association

GİRİŞ

Bir çocuğun ruh sağlığını etkileyen ve koruyan en önemli etkenlerden biri sıcak bir yuva ve sağlıklı bir aile ortamıdır. Aile, çocuğun beslenme, korunma, bakım, sevgi ve eğitim alma gibi ihtiyaçlarını karşılayan en önemli birimdir. Aile sistemi içerisinde ebeveynler çocuğun sağlıklı gelişimi için güvenli bir ortam sağlama, güçlükler karşısında onun yanında olma, yeteneklerini geliştirmesine destek olma, davranışlarına yön verme ve yeni girişimlerde bulunabileceği ve oyun oynayabileceği bir çevre sağlama gibi sorumluluklar üstlenirler (Yörüköglü, 1998). Bütün bu koşulların sağlandığı bir yuva, çocuklar için elbette en verimli çevredir; ancak bunların sağlanamadığı durumlarda evliliklerin boşanmayla sonuçlanması, çocuğun yetiştiği çevreyi sağlıklı kılmak için bir zorunluluk olabilmektedir.

Evliliklerin boşanmayla sonuçlanmasının nedenleri hakkında alan yazında pek çok faktör yer almaktadır. Örneğin; kadınların bağımsızlığı, erken yaşta evlilik ve görücü usulü evlilikler, ekonomik faktörler, zayıf entelektüel, eğitimsel ve sosyal beceriler, boşanma yasaları, uyumsuzluğa yol açan cinsel faktörler, rol çatışmaları, alkol ve maddenin kötüye kullanımı veya risk alma davranışları, çiftler arasında husumetlere yol açan farklılıklar, dini faktörler, boşanmaya karşı tutumlar (Lowenstein, 2005), şiddet (DeMaris, 2000) ve sadakatsizlik (Previti ve Amato, 2004) gibi etmenler bunlardan bazılarıdır. Türkiye özelinde, boşanma nedenleri arasında en çok bahsi geçenler ise cinsiyet ayrımı yapılmaksızın, 1-sorumsuz ve ilgisiz davranma, 2-ekonomik anlamda evin geçimini sağlayamama ve 3-eşlerin ailelerine saygısız davranmasıdır. Cinsiyetler açısından bakıldığında da yine en çok sorumsuz ve ilgisiz davranma hem kadınlar hem de erkekler için boşanma nedenleri arasında ön plana çıkmaktadır. Cinsiyete göre farklılaşan nedenler olarak kadınlar için ekonomik anlamda evin geçimini sağlayamama bulunduğu yeri korurken diğer gerekçeler arasında sırasıyla dayak/kötü muamele ve aldatma yer almaktadır. Buna karşın; erkekler için eşin/kadının ailesinin aile içi ilişkilere karışması ve eşlerinin/karılarının ailelerine saygısız davranması sıralanan boşanma nedenleridir (Türkiye Aile Yapısı Araştırması [TAYA], 2016). Tüm bu gerekçelerle, dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye’de de boşanma oranlarında önemli bir artış gözlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2001-2022 yılları arasındaki boşanma verilerinde boşanma oranlarındaki artışın son 20 yıl içerisinde yaklaşık iki katına yükseldiği görülmektedir. Nitekim bu artış, boşanma hızı için de geçerlidir. Boşanmaların

çoğu ilk beş yıl içerisinde gerçekleşmektedir (TÜİK, 2023). Dolayısıyla, nedenler açısından bu denli çeşitlilik gösteren ve düzenli bir artış eğiliminde olan boşanma hakkında yapılan çalışmaların derlenmesinin araştırmacılar için bir “harita” işlevi görebileceği düşünülmüştür.

Derleme çalışmalarının planlanmasında tarihi bir alt yapı oluşturması açısından konuyla ilgili ilk araştırmalara yer verilmesi gerektiği belirtilmektedir (ör. Denney ve Tewksbury, 2013; Fernández-Ríos ve Buela-Casal, 2009). Bu nedenle, bu derleme çalışması kapsamında, güncel araştırmaların yanı sıra boşanma konusuna ışık tutabilecek önemli bilgiler sunan ve kapsayıcı olan eski araştırmalara da yer verilmiştir. Aşağıdaki yöntem kısmında ilk olarak araştırma sürecinde izlenen yollara dair bilgiler sunulmuştur. Ardından boşanmanın tek bir geçiş süreci olmadığını, aksine çoklu bir perspektiften ele alınması gerektiğini vurgulayan çoklu geçiş perspektifi yer almıştır. Daha sonra, ebeveyn-çocuk ilişkileri, boşanma sonrası çocukların yaşadıkları uyum sorunları ve bunlara neden olan faktörler, boşanma süreçleri ve koruyucu bir faktör olarak “iyi boşanma” alt başlıklarına dair çalışmalar özetlenmiş ve sonuç ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde bu çalışmanın araştırma süreci tanıtılmıştır. İlgili çalışmalara erişmek için Web of Science, Scopus, EBSCO ve Google Scholar veri tabanlarından “divorce”, “divorce adjustment”, “adjustment to parental divorce”, “divorce and children” ve “effects of divorce on children” gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Buna ek olarak, Google Scholar’ın Türkçe sayfalarda arama özelliğinden yararlanılarak İngilizce anahtar kelimelerin Türkiye alan yazınındaki araştırmalarına erişilmeye çalışılmıştır. Elde edilen çalışmaların kaynakçaları incelenerek eksik kalan araştırmaların olup olmadığı gözden geçirilmiş ve bu araştırmalara da ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, devlet kütüphanelerinde ve üniversite veri tabanlarında yer alan boşanmaya ilişkin kitaplar ve Ulusal Tez Merkezi’ndeki tezler incelemeye alınmış ve konuyla ilişkili kaynaklar derleme çalışmasına dahil edilmiştir.

Çoklu Geçiş Perspektifi

Boşanmayı tek bir geçiş olarak ele alan pek çok çalışmadan farklı olarak, özellikle son on yıl içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar boşanmayı, çocukların yetişkinliğe kadar geçen sürede deneyimledikleri bir dizi geçiş olarak ele

almaktır. Bu bakış açısına göre, boşanmanın kendisinden çok yaşanan geçişlerin sayısı çocuğun iyi oluşunu etkilemektedir. Örneğin, boşanma ebeveynlerin yeni partnerleriyle birlikte yaşamaları, yeniden evlenmeleri veya boşanmaları gibi olasılıkları da beraberinde getirmektedir (Amato, 2010). Öte yandan, boşanmayla birlikte birçok çocuk, ebeveynlerinin ve aile ortamının sağladığı imkanlardan yararlanamamakta, alışkın olduğu yaşam tarzını kaybetmekte, kaynaklara erişimleri azalmaktadır. Bazı çocuklar ise sadece yaşam standartlarında bir düşüş yaşamakla kalmayıp ciddi manada yoksullaşabilmektedir. Ekonomik sıkıntılar yaşamın her alanına sirayet etmektedir (Mortelmans, 2020). Boşanma sonrası yaşanan ekonomik zorluklar çocukların kaliteli eğitim almasına engel olabilmekte, ebeveynlerin psikolojik uyumunu zorlaştırmakta ve aileyi kontrol etme becerilerini sınırlandırmaktadır. Boşanmış bireylerin geliri, evlilikleri devam eden ailelere kıyasla daha düşük olduğu için boşanmış ebeveynler çocuklarının barınma, kıyafet, tatil ve eğlence ihtiyaçları için eskiye oranla daha düşük miktarlar ayırabilmektedir. Dolayısıyla çocukların oyuncak, bisiklet, bilgisayar vb. materyallerin kaybını yaşaması kaçınılmaz olmaktadır. Yaşam standartlarındaki bu düşüş, bazı durumlarda taşınma gibi daha fazla baskıyı ve stresi beraberinde getirmektedir (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006). Bu da çoğu zaman, daha düşük maliyetli bir ev ya da semte taşınmak, okul değiştirmek, eski arkadaşlarla teması kaybetmek, bir ebeveynle ilişkiden mahrum kalmak, daha sınırlı okul seçeneklerine sahip olmak ve ekonomik sorunlarla meşgul olan bir ebeveynle yaşamak anlamına gelmektedir (Emery, 1994; Wallerstein, 1991).

Boşanmanın ardından ebeveynlerin karşılaştıkları çoklu ekonomik, sosyal ve psikolojik yaşam stresleri, onları çocuk yetiştirme ve çocuk koruma işlevlerinde zayıflatabilmekte ve bu durum da çocuklar üzerinde uzun vadeli veya kalıcı izlerle sonuçlanabilmektedir (Wallerstein, 1991). Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, boşanma ve sonrasında yaşanan geçişler hem ebeveynler hem de çocuklar için çok sayıda yaşam değişikliğini beraberinde getiren olayları tetiklediğinden (Martinez ve Forgatch, 2002), boşanmayı tek bir boyutta ele almak sağlıklı değildir. Bu bakımdan, çoklu geçiş perspektifi, hem gelecekteki araştırmalar için büyük bir potansiyele sahiptir hem de aile yapısına ilişkin nispeten yeni bir düşünme biçimini temsil etmektedir (Amato, 2010). Boşanma konusunda çoklu geçiş perspektifinin önemine yer verilen bu bölümün ardından, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin kalitesinin boşanma deneyiminin kendisinden daha önemli olduğunu (Amato, 1986) ve boşanmanın etkilerinin

çocukların anneleri, babaları, kardeşleri ve diğer aile üyeleriyle ilişkilerindeki değişiklikleri içerdiğini ifade eden (Amato, 1987) çalışmalara dayanarak, ebeveyn-çocuk ilişkilerini ele alan araştırmalar aşağıda derlenmiştir.

Ebeveyn – Çocuk İlişkileri

Çocukların boşanmaya uyumunu inceleyen araştırmalar, boşanmanın çocukları ne şekilde etkileyeceğinin, büyük ölçüde ebeveynlerin nasıl ayrıldığına ve boşanma sürecini nasıl yönettiğine bağlı olduğunu göstermektedir. Boşanma sürecinde yaşanan stresin yönetilememesi, yaşanan iletişim eksikliği ve kazaları, çocuklara gösterilen ilgi ve sevginin, verilen güvenin azalması (Hans ve Fine, 2001; Şentürk-Aydın, 2013), ebeveynlerin ayrılığının başlangıç döneminde olmaları, aralarındaki çatışmanın devam etmesi, yetersiz ebeveynlik becerileri, ekonomik sıkıntılar ve çocuğun hayatındaki önemli ilişkilerin kaybı (Şahin, 2019), ebeveynlerin boşanma öncesi ve sonrasında süregelen çatışmaları (Amato, 2001) çocukların boşanmanın sonuçlarıyla başa çıkmakta zorlanmalarına neden olan etmenlerden bazılarıdır.

Boşanmanın etkileriyle ilgili araştırmalar çeşitli etmenleri ele alarak yararlı bir bilgi tabanı oluşturmakta; ancak çoğunlukla boşanmış ve boşanmamış ailelerin çocukları arasındaki farklılıklara odaklanmaktadır. Yaşam düzenlemelerinin yapısındaki ve bireylerin yasal statülerindeki değişikliklerin sonuçlarına odaklanan bu tür araştırmalarda, aile üyelerini birbirine bağlayan iletişim, güven ve duygusal desteğin kalitesi ya da bu tür süreçlerin çocukları nasıl etkilediğine dair bilgi sınırlı kalmaktadır. Boşanma ve bir ebeveynin yokluğu, elbette ki çocuklarda çeşitli sonuçları açıklayan önemli olaylardır; ancak, boşanma anne baba arasındaki ilişkiyi değiştirir, bitirmez. Boşanma sonrasında da tüm aile üyeleri arasındaki psikolojik bağlar devam eder. Boşanmış bir ebeveynle temasın olmaması bile, kırgınlık veya öfke ve yoksunluk duyguları uyandıran bir ilişki biçimi olarak görülebilir (Hess ve Camara, 1979). Bu bakımdan, çocukların boşanmaya uyumunu etkileyen önemli ve özellikle üzerinde durulması gereken faktörlerden biri çocuğun ebeveynleri ile kurduğu ilişkinin niteliğidir (Amato, 2000; Stewart vd., 2000). Öyle ki, Walczak ve Burns (2004), ebeveynleri boşanan çocukların uyumunu, boşanma öncesinde yaşananlardan çok, çocuğun anne babası ile kurduğu ilişkinin niteliğine, boşanma sonrasında neler yaşandığına ve bu süreçte ebeveynlerin çocukla ilgili konulardaki uyumuna bağlamaktadır.

Boşanma sürecinde öğretmen, arkadaş, akraba ve diğer yakınlar gibi sosyal destek kaynakları önemli olsa da çocukların en büyük desteği ebeveynlerinden görmek istedikleri bilinmektedir (Wallerstein ve Levis, 2004). Fakat bunun tam aksine, boşanan ebeveynler genellikle “duygusal enkazlar” olduğu için, birçok çocuk ayrılıktan sonraki ilk yılda “ebeveynsiz” kalmaktadır. Boşanmış birçok ailede ev kuralları ve rutinler karmaşık bir hal aldığı için günlük yaşam daha kaotik hale gelebilmektedir. Çocukların masal, aile yemeği ve oyun zamanı azalabilmektedir. Çocuklar daha sık dışarıda yemek yemekte, okula daha çok geç kalmakta ya da devamsızlık yapmakta, ev ödevlerinde daha az yardım almaktadırlar. Ebeveynleri daha az sevecen, daha sınırlı, tepkisiz, kararsız ve cezalandırıcı olabilmekte, disiplin uygulamaları konusundaki tutarlılıkları azalabilmektedir (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006). Ayrıca, Hess ve Camara’ya (1979) göre, boşanma sonrasında ebeveynler arasında devam eden husumet nedeniyle, çocuk her iki ebeveyni de rahatsız edebilecek bilgileri ifşa etmekten kaçınmak amacıyla her ikisiyle de konuşmalarında tedbirli davranmaya ihtiyaç duyabilir. Omuzlarına yüklenen bu sorumlulukla birlikte, kendi kişisel gelişiminin çok daha üzerinde bir olgunluk sergilemeye çalışan çocuk için bu durum zorlayıcı olabilir ve stresini artırabilir. Dolayısıyla, ayrılan ebeveynle birincil bağı kaybetme tehdidi, çocuklar için duygusal sonuçlar doğurabilir. Nitekim, boşanan ve birlikte yaşayan ailelerin çocukları kıyaslandığında, aile üyeleri arasındaki ilişkiler çocuk davranışları üzerinde medeni durumdan daha etkili olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, boşanmanın olumsuz etkileri, her iki ebeveynle de olumlu ilişkiler sürdürüldüğünde büyük ölçüde hafifleyebilmektedir (Hess ve Camara, 1979).

Türkiye’de 12-16 yaşları arasındaki ergenlerle yapılan bir araştırmada (Çelikoğlu, 1997) ebeveynleri boşanmış 50 ergen ve ebeveynleri birlikte olan 50 ergenden oluşan iki grubun benlik saygısı düzeyleri karşılaştırılmış; ebeveynleri birlikte olan ergenler ile boşanmış olan ergenlerin benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Ergenlerin benlik saygısı düzeyleri arasında, anne ya da babayla yaşama durumuna göre de anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak, ayrı yaşadığı ebeveyni ile haftada bir-iki kez ya da iki haftada bir-iki kez görüşen ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin, ebeveynleri ile daha az görüşenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Akyol’un (2013), anne babaları birlikte ve boşanmış ergenlerin yalnızlık, yaşam doyumu ve sosyal destek algılarını araştırdığı çalışmasına ise, anne babası birlikte 203, anne babası boşanmış 197 ergen katılmıştır. Araştırmanın bulguları,

anne babaları boşanmış ergenlerin birlikte olanlara göre yalnızlık düzeylerinin daha yüksek, yaşam doyumlarının ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin daha düşük olduğunu göstermiştir. Ayrıca ergenlerin ailelerinden algıladıkları sosyal destek düzeylerinde anne babalarının boşanma durumuna göre anlamlı bir fark olduğu görülmüş; arkadaş ve öğretmen desteğinde ise anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Diğer taraftan, boşanma sonrası ailenin psikolojik yapısının ve aile ilişkilerinin bu sonuçlara nasıl bir katkısı olduğu nadiren incelenmektedir. Oysaki, boşanmış ebeveynlerin çocuklarında görülen problemler boşanma olgusundan ziyade, anne-babanın sahip olduğu psikolojik sıkıntıların bir sonucu olabilmektedir. Örneğin, bir araştırmada, ruhsal bozukluğu olan anne babaların 8-14 yaşları arasındaki çocuklarının ruhsal durumları incelenmiş ve sağlıklı anne babaların aynı yaş grubundaki çocukları ile karşılaştırılmış ve ruhsal bozukluğu olan anne babalara sahip çocukların sağlıklı ebeveynlere sahip çocuklardan daha fazla ruhsal bozukluk tanısı aldıkları saptanmıştır (Yıldız-Öç vd., 2006). Ayrıca, ergenlerin psikolojik uyumunun velayet sahibi ebeveynin psikolojik uyumu ile ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da bulunmaktadır (ör. Stewart vd., 2000).

Ebeveynlerinin boşanmasına uyum sağlamakta zorlanan çocuklar, velayetlerini alan ebeveynlere karşı tepkisel davranışlarda bulunabilmektedir. Daha az gördüğü ebeveynine özlem duyan çocuk, bu durum için velayetini alan ebeveyni suçlayabilmekte, ona karşı hırçın tavırlar sergileyebilmektedir. Bu durum, hali hazırda kendi boşanma sürecine uyum sağlamaya çalışan ve çeşitli zorluklarla karşı karşıya olan ebeveyn için zorlayıcı ve üzücü olabilmektedir (Dolto 1998; Akt. Aydın, 2009). Neyse ki, boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin çok uzun vadeli ve çok büyük boyutlarda olmadığı bilinmektedir (Hans ve Fine, 2001).

Velayet durumunu ele alan çalışmalar, çocuğun fiziksel velayetinin anne ve baba tarafından paylaşıldığı durumların, velayeti yalnızca anne ya da yalnızca babanın aldığı durumlara kıyasla daha avantajlı olduğunu, bu durumdaki çocukların uyum düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Buchanan vd., 1996). Bununla birlikte, bu sonuca temkinli yaklaşmakta fayda vardır; çünkü özellikle işbirlikçi ebeveynlerin ortak velayeti seçme olasılığı diğer ebeveynlere göre daha fazladır. Sonuç olarak, çocukların uyumunda ortak velayetin mi yoksa ebeveynlerin bazı özelliklerinin ya da boşanma sonrası ilişkilerinin mi önemli olduğunu belirlemek zordur. Tek anne ve tek baba velayetindeki çocuklar çok

az farklılık göstermektedir (Downey vd., 1998; McLanahan ve Sandefur, 1994). Bekâr anneli hanelerdeki birçok çocuk ekonomik kaynak eksikliği nedeniyle dezavantajlı durumda iken, bekâr babalı hanelerdeki bazı çocuklar kişilerarası kaynakların eksikliğinden dolayı dezavantajlıdır (bekâr babaların okul faaliyetlerine nispeten düşük düzeyde katılımı gibi) (Downey, 1994). Ayrıca, çocukların aynı cinsiyetten mi yoksa karşı cinsten bir ebeveynle mi ikamet ettikleri çok az önemli görünmektedir (Downey ve Powell, 1993). Buradan yapılabilecek en makul çıkarım, belirli bir velayet düzenlemesinin tüm çocuklar için en iyisi olmadığıdır. Çocuklar geliştikçe ve ebeveynlerle ilişkileri değiştikçe velayet düzenlemelerinde değişiklik yapılması gerekebilmektedir (Buchanan vd.,1996).

İngiltere ve Galler'de 11-16 yaşları arasında 1515 ortaokul öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada, çocukların bakım ve yetiştirilmesine anneanne/babaanne ve dede katılımının tek ebeveynli çocuklar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada, büyükbaba ve büyükanne katılımı, çocukların daha az duygusal problem yaşaması ve istedik davranışları daha yoğun göstermesiyle ilişkili bulunmuştur (Attar-Schwartz vd., 2009). Ebeveynlerin yeniden evlenmesiyle ilgili araştırmalar ise farklı sonuçlar vermektedir. Örneğin, 173 kişinin yer aldığı 20 yıllık boylamsal bir çalışmada, çocukların çoğu ebeveynlerinden birinin veya her ikisinin yeniden evlenmesini deneyimlemiş ve bu örneklemin üçte biri yeniden evlenmeyi boşanmadan daha stresli olarak hatırlamıştır. Her iki ebeveyninin de yeniden evlenmesini deneyimleyenlerin üçte ikisi, babalarının yeniden evlenmesinin annelerinkinden daha stresli olduğunu bildirmiştir (Ahrns, 2007). Diğer taraftan, çoğunlukla 1970'ler ve 1980'lerdeki çalışmaların bir meta-analitik incelemesi, üvey ebeveynli ailelerdeki çocukların, boşanma sonrasında tek ebeveynli hanelerde yaşayan çocuklardan daha iyi durumda olmadıklarını ortaya koymuştur (Amato, 1993). Buna karşılık, son zamanlarda yapılan birkaç araştırmada, velayeti alan ebeveyni yeniden evlenen çocukların daha az depresif olduğu (Aseltine, 1996) ve daha az kişilerarası problem yaşadığı (Bolgar vd., 1995) bulunmuştur.

Boşanma Sonrası Çocukların Yaşadıkları Uyum Sorunları ve Bunlara Neden Olan Faktörler

Çoklu geçiş perspektifinden bakıldığında, boşanma çocuklarının yaşamında önemli değişikliklere yol açar. Hess ve Camara'ya göre (1979), boşanma, çocuğun sosyal gerçeklik algısını bozar. Çocuk sadece kayıpla değil, tanıdık dış

kalıpların içsel temsillerini yeniden düzenleme ihtiyacıyla da karşı karşıya kalır. Artık, anne-baba rolleri ve ilişkilerin kalıcılığına ilişkin algılar da gözden geçirilmelidir. Boşanmanın gerekçesi genellikle bu yaştaki çocuklar için net değildir. Çocuk anne babanın mutsuz olduğunun farkında olsa da ayrılık haberi ona sürpriz olabilir. Boşanma, çocuk için bilişsel bir bilmecedir ve çocuğun sosyal ve duygusal dünyasına uyumsuzluk ve tutarsızlık getirir. Kayıpla başa çıkmak ve bozulan algıları yeniden düzenlemek zaman ve enerji gerektirir ve çocuk kendini okuldaki çalışmalarından ve akranlarla sosyal etkileşimden geri çekmek durumunda kalabilir (Hess ve Camara, 1979).

Ebeveynleri boşanan çocukların, yaşadıkları ekonomik zorluklar ve yaşam tarzlarındaki değişiklikler sonucu oluşan psikolojik getirileri deneyimleme olasılığı oldukça yüksektir (Amato, 1993). Bununla birlikte, aile yapısı geçişlerinin sayısı arttıkça çocukların işlevselliğinde düşüş yaşanır (Martinez ve Forgatch, 2002). Çocukluk döneminde aile yapısında yaşanan geçişlerin sayısı, çocukların akademik işlevsellik, dışa vurma ve duygusal uyumlarında zayıflık (Martinez & Forgatch, 2002), uyuşturucu kullanımı (Cavanagh, 2008), yetişkinlikte kendi evliliklerinde yaşadıkları istikrarsızlık (Wolfinger, 2000) gibi faktörlerle ilişkili bulunmuştur. Boşanmanın çocuklar üzerindeki kısa vadeli yaygın etkilerinin içe kapanma ve duygu durum bozuklukları olabileceğini ifade eden Cüceloğlu'nu (1990) destekler nitelikte çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, boşanmış ebeveynlerin çocuklarında düşük benlik saygısı, depresyon, kaygı (Fladmo ve Hertlein, 2017), okul başarısında azalma (Meriç, 2007; Şentürk, 2012) gibi durumlar görüldüğü rapor edilmiştir.

Boşanmanın etkileri, ebeveynleri boşanmış bireylerde uzun vadede de ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Norveç'te yaşları 13-19 yaşları arasında, 8987 ergenle yapılan boylamsal bir araştırmada, ebeveynleri boşanmış ve bir arada olan ergenler karşılaştırılmış; akademik başarı, içselleştirme ve dışsallaştırma problemlerinde ebeveynleri boşanmış ergenlerin daha fazla problem yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır (Størksen vd., 2006). Diğer benzer çalışmalarda, boşanmış ebeveynlerin çocuklarında yetişkinlik döneminde görülen problemler arasında psikolojik ve fiziksel sağlık sorunlarının fazlalığı (Amato ve Keith, 1991), eğitime devam etmede güçlük, daha düşük iş pozisyonlarında çalışma, belirli bir işe daha kısa süre devam etme ve daha fazla ekonomik güçlük yaşama, boşanma oranlarının fazlalığı (Amato, 1999) gibi sorunlar yer almaktadır. Bunlara ek olarak; anksiyete, paranoya ve narsisizm semptomlarının fazlalığı (Brennan ve Shaver, 1998), kız çocukları için ilk cinsel ilişki yaşının düşmesi ve

evlilik dışı hamilelik oranının fazlalığı (Fergusson vd., 1994), güven eksikliği, çok erken bağlanma ya da bağlanma korkusu gibi romantik ilişki problemleri (Ross, 1995) görülmektedir.

Son olarak, boşanmayla ilişkili tüm bu olumsuz durumlara değindikten sonra, çocukların boşanmaya uyum sürecini kolaylaştırıcı etmenlere ve iyi boşanmanın çocuklar üzerinde nasıl bir etki oluşturduğuna bakmakta fayda vardır. Kavramsal bir tanım yapmak gerekirse, Ahrons (1994) iyi boşanmayı “hem yetişkinlerin hem de çocukların boşanma sürecinden duygusal olarak en az boşanmadan önceki kadar iyi çıktıkları bir boşanma” olarak tanımlamaktadır (s. 2). Burada daha çok boşanma sonrası ebeveynlerle sürdürülen ilişkiler üzerinde durulmaktadır.

Boşanma Süreçleri ve Koruyucu Bir Faktör Olarak “İyi Boşanma”

Çocukların ebeveynlerin boşanmasından etkilenme durum ve düzeyleri farklılık gösterse de boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin çoğunlukla olumsuz olduğu yönünde bir yaygın kanı bulunmaktadır. Esasında, ebeveynleri boşanan çocukların boşanma olgusundan etkilenme ve boşanmaya uyum sağlama düzeyleri birçok karmaşık değişkene bağlıdır. Ebeveynleri boşanmış ergenlerle yapılan bir araştırmada, ergenlerin aile desteği, mücadele azmi ve empati düzeylerinin boşanma sonrası yaşama uyumlarını anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuş; ayrıca, ergenlerin boşanma sonrası yaşama uyum düzeylerinin cinsiyete, birlikte yaşamadığı ebeveyni ile görüşme sıklığına, sosyoekonomik düzeye ve ebeveynler arasındaki ilişkiye göre anlamlı fark gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, erkek çocukların uyumu kız çocuklarına göre, velayet sahibi olmayan ebeveyniyle hiç görüşmeyenlerin uyumu belirli aralıklarla görüşenlere göre, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde olanların uyumu alt sosyo-ekonomik düzeyde olanlara göre, ebeveynleri iş birliği yapan ve ebeveynleri hiç görüşmeyenlerin uyumu ebeveynleri kasıtlı olarak birbirine incitici davrananlara göre daha yüksektir (Şahin, 2019). Bir başka araştırmaya göre ise, doğum sırasında, ilk ve son çocuğa kıyasla ortanca veya ortancalardan biri olan çocuklar boşanmaya daha iyi uyum göstermişlerdir (Aydın, 2009). Bu bulgular, çocukların boşanmaya uyumunun pek çok farklı faktöre bağlı olabileceğine örnek teşkil etmektedir.

Kırcaoğlu (2012), boşanmış ebeveynlerin çocuklarının mutsuz, huysuz ve asi olacağı yönündeki inancın gerçek dışı olduğuna işaret etmiştir. Burada, önemli olanın çocuğun birlikte vakit geçirdiği ve aynı ortamı paylaştığı bireylerin

tutumu olduğu görüşündedir. Eğer ailede genel bir mutsuzluk ve yetersizlik hissi varsa, çocukta da buna benzer ya da bu durumun sebep olduğu olumsuz duygu ve davranışların görülebileceğini belirtmiştir. Emery (2013), anne babaları boşanan çocukların birlikte olanlara kıyasla daha fazla sorun yaşadıklarını; ancak önemli bir kısmının (%75-80) herhangi bir sorunla karşılaşmadığını; eğitim hayatlarında ve kariyerlerinde istedikleri hedeflere ulaşabildiklerini, verimli ve doyum aldıkları yakın ilişkiler kurabildiklerini belirtmiştir. Cherlin vd. ise (1991), evlilikleri problemlilerden gelen çocukların, evlilikleri daha az bozulmuş ailelerin çocuklarına göre boşanma sonrası davranış sorunlarının daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Roleff ve Williams (1997), ebeveynleri boşanmış birçok çocuğun psikolojik olarak sağlıklı ve uyumlu olduğunu ve birçok boşanmış ebeveynin çocuklarına karşı ekonomik ve duygusal yükümlülüklerini yerine getirdiğini belirtmiştir.

Doğan ve Şahin (2018) çocukların boşanmadan olumsuz etkilenebileceği gerçeğiyle birlikte, bazı çocukların bu süreçten psikolojik sağlıklarını artırarak çıkabileceğinin de altını çizmektedir. Gately ve Schwebel (1993) de boşanma sonrasında çocukların olgun davranışlar, yüksek özsaygı, toplumsal cinsiyete duyarlılık, empati gibi konularda ilerleme sağladığını vurgulamaktadır. Bir başka araştırmada, anne babaları boşanmış 14-18 yaşları arasında 138 erkek, 169 kız ergen ile benlik saygısı, psikolojik dayanıklılık, başa çıkma ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, erkek ergenlerin benlik saygısı kız ergenlere göre daha yüksektir. Benlik saygısı, psikolojik belirtiler ve stresle başa çıkma ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş; yüksek benlik saygısı ve stresle başa çıkma düzeyinin psikolojik dayanıklılığa olumlu katkı sağladığı, psikolojik dayanıklılığa sahip olmanın ise psikolojik belirtilerin azalmasına yardımcı olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Kurt, 2013).

Gladding'e (2012) göre, çocukların boşanmaya uyumunda etkili olan koruyucu faktörler çocukların boşanma öncesindeki işlevsellik düzeyleri, boşanmaya uyumu kolaylaştırıcı destek kaynakları ve boşanma sonrasında ailenin yeniden yapılandırılma sürecidir. Bu nedenle, çocukların boşanmaya uyumu değerlendirilirken boşanma öncesinde, boşanma sırasında ve sonrasında çocuğun sahip olduğu içsel kaynaklar ve çocuk için önemli olabilecek dışsal faktörleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Şahin, 2019).

Özetle, teorik olarak, çekirdek aile bir norm olarak görülmekte, boşanmanın yanlış bir yol olduğu ve dolayısıyla iki tarafın da zarar göreceği varsayılmaktadır. Oysaki, bir ebeveynin yokluğunda, gelişimsel ihtiyaçların diğer kişiler tarafından karşılanması mümkündür. Boşanmanın çocuklar için tekdüze sonuçlara sahip olduğunu düşünmek basit ve yanlıştır. Boşanmanın sonuçları, çocukların özelliklerine (ör., boşanma öncesi uyum, boşanma esnasındaki yaş) ve ailelerin özelliklerine (ör., sosyoekonomik geçmiş, boşanma öncesi ve sonrası çatışma düzeyi, ebeveyn-çocuk ilişkileri, annenin çalışıyor olması vb.) göre değişir (Demo ve Acock, 1988).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Boşanan ebeveynlerin boşanma sürecinde dikkatlerinin dağılması, kendileriyle meşgul olmaları elbette doğaldır. Fakat bu sürecin boşanma sonrası yaşama uyuma daha doğrudan ve kısa sürede evrilmesinin hem ebeveynlerin hem de çocukların faydasına olacağı açıktır. Bir başka deyişle, boşanmış ebeveynlerin çocuklarına yardım etmenin en etkili yolu, ebeveynlerin boşanma sonrası yaşamlarına uyum sağlamalarına yardım etmektir (Emery, 1994). Çünkü çocuğun gerçek anlamda desteklenebilmesi, ebeveynin iyi oluşuna bağlıdır (Fisher, 1994). Çocuklar için sevgi ve güvene dayalı bir ilişkinin var olduğu tek ebeveynli bir aile ortamı, çatışmalı bir ilişkinin hâkim olduğu bir aile ortamından daha sağlıklı ve işlevseldir (Steinberg, 2007). Özellikle çatışma düzeyi yüksek evliliklerin boşanmayla sonuçlanmasının çocukları rahatlattığı bilinmektedir (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006). Boşanma, günümüzde 50 yıl öncesine kıyasla daha yaygın ve daha doğal bir olgu halini almıştır. Bu nedenle boşanmaya ilişkin objektif olmayan yargıların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Boşanma çocuklar için acı verici, istenmeyen ve olumsuz bir yaşantı olabilir; ancak bunun aksinin de söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Alan yazında çoğunlukla olumsuz etkilerine odaklanılsa da boşanmanın bireyleri olumlu etkilediği durumlar da olabilmektedir. Özellikle boşanmayı isteyen taraf, kendisine tatmin sağlamayan evliliğinin sonlanmasıyla duygusal anlamda rahatlayarak, boşanmadan psikolojik fayda elde edebilmektedir (Kalmijn ve Monden, 2006). Boşanan bireyler tek başlarına ya da çocuklarıyla çatışmadan uzak, verimli, huzurlu bir yaşam kurabilmektedir. Özellikle çatışmalı devam eden evliliklerin tüm aile bireylerinin gelişimini olumsuz etkilediği düşünüldüğünde, boşanma göz önünde bulundurulması gereken bir seçenektir

(Altunkeser, 2022). Ahrons (1994), “iyi boşanma”nın oksimoron olmadığını hem yetişkinlerin hem de çocukların duygusal olarak en az boşanmadan önceki kadar sağlıklı olabileceğini ifade etmekte; olumsuz hikayelerle dolup taşıdığımız için boşanmanın olumsuz bir çağrışım taşıdığını, boşanmaya dair olumlu imajlar oluşturmada zorluk çekilse de gerçekte çoğu insanın boşandıktan sonra hayatlarının düzeldiğini öne sürmektedir.

Çiftlerin boşanmasıyla ortaya çıkan yeni aileye “parçalanmış aile” tanımlamasının yapılması boşanmanın yalnızca olumsuz sonuçlarına odaklanan kültürel bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere, “parçalanmış aile” kavramı bir aradalığın yok olmasını ve aile olamamayı ifade etmektedir. Bundan ötürü, boşanmanın gerçekleştiği çocuklu ailelerde “tek ebeveynli aile” ifadesinin kullanılması daha uygun görünmektedir (Doğan ve Şahin, 2018). Nihayetinde, boşanma, aile ilişkilerini değiştirmekte ancak sona erdirmemektedir. Bunu daha genel bir perspektiften ifade etmek gerekirse, ebeveynlerin sorumluluklarını paylaşmada kullanılacak ifadeler “çocuğun velayeti” yerine “ortak ebeveynlik”, “vesayet hakları” yerine “ebeveyn sorumlulukları” ve “çocuğun velayetinin belirlenmesi” yerine “ebeveynlik planının geliştirilmesi” gibi ifadelerle değiştirilebilir (Kruk, 2005). Ayrıca, ebeveynler arası çatışmayı azaltan ve çocuklara ekonomik güvenlik sağlayan politikalar, çocukların uyumuna katkı sağlayabilir. Bu bakımdan, belirli politikaların, ebeveynlerin boşanmasının ardından çocukların uyumuyla ilgili olup olmadığının değerlendirilmesi, neler yapılabileceğine dair önemli ipuçları sunabilir (Lansford, 2009). Özellikle son yıllarda yapılan araştırmaların sonuçları, çocuğun velayeti ile ilgili politikaların ve yasaların düzenlenmesinde, araştırma sonuçlarına uygun reformlar gerçekleştirmenin daha sağlıklı olabileceği sonucunu doğurmaktadır.

Ebeveynleri boşanmış çocuklara yönelik olumsuz, aşırı empatik ya da acıklı yaklaşım ve etiketlemenin toplumdaki tüm çevrelerde ve çocuğun içinde bulunduğu tüm ortamlarda engellenmesinin çocuklar için önemli bir koruyucu faktör olacağı açıktır. Bu amaçla kök aileler, çocuğa bakım verenler, eğitim politikaları ve okullar, ruh sağlığı uzmanları ve sivil toplum kuruluşları bu konudaki farkındalığı arttırmaya ve değişen eğilimleri toplumun her kesimine aktarmaya çalışmalıdır.

Boşanmanın olumsuz etkilerini azaltmada bir diğer öneri çocukların bu süreçte daha kolay uyum sağlamalarını mümkün kılacak programların daha yaygın

bir biçimde hazırlanıp uygulanmasıdır. Özellikle de okul psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri bünyesinde gerek bireysel gerek grup danışmanlıkları aracılığıyla çocuklara destek hizmeti sunulması gerekmektedir (Kıy ve Nazlı, 2022; Nazlı vd., 2021). Nitekim, çocuklara yönelik programların uygulandığı araştırmalar incelendiğinde, bu tür programların oldukça etkili sonuçlar verdiği görülmüştür. Örneğin, Meriç (2007) geliştirdiği ve uyguladığı grup rehberliği çalışmasının 9. sınıfa devam eden ve boşanmış ailelerden gelen ergenlerin uyum düzeylerini, sosyal becerilerini, problem çözme becerilerini ve benlik algılarını geliştirmede büyük ölçüde etkili olduğunu belirlemiştir. Benzer şekilde, yapılandırılmış oyun terapisine dayalı olarak geliştirilen psiko-eğitim programının anne babası boşanmış 9-12 yaş çocuklarının boşanmaya uyum düzeylerini artırmada etkili olduğu ve depresyon düzeylerini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (Öztürk-Serter, 2018).

Ebeveynlerin çocuklarıyla ilişkisinin ve kendi iyilik hallerinin önemi de göz önünde bulundurulduğunda, bu tür programların yalnızca çocuklarla sınırlı kalmaması gerekir. Bu bağlamda hem çocukları hem ebeveynleri kapsayan veya doğrudan boşanmış bireylerle yürütülen çalışmalara da rastlanmıştır. Örneğin, Halisdemir ve Nazlı (2023), anne-babası boşanmış ortaokul öğrencileri ile onların velayetini üstlenen annelerin dahil olduğu boşanmaya uyum programları aracılığıyla hem çocukların hem de annelerinin boşanmaya uyumlarının artırılmasında etkili sonuçlar elde etmişlerdir. Benzer şekilde, Utkan (2022) şema terapiye dayalı olarak hazırladığı bireysel psikolojik danışma süreci ile anne babası boşanmış ön ergenlerin genel problem davranışlarına yönelik etkili sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca, ebeveyn danışmanlığı bağlamında ebeveynlerle eş zamanlı olarak 4 hafta gerçekleştirilen ve ön ergenlerle 11 hafta boyunca süren bireysel danışma uygulamaları sonucunda ön ergenlerin duygusal ve psikolojik iyi oluşlarında da artış görülmüştür. Bir diğer çalışmada, boşanma sonrası uyum programına katılan boşanmış bireylerin boşanmaya uyum düzeylerinin ve yaşam doyumlarının arttığı; depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin ise azaldığı belirlenmiştir (Çelik, 2021). Yine benzer şekilde, Güzel (2020), sistemik aile yaklaşımına dayalı olarak hazırladığı boşanmaya uyum grup psiko-eğitim programının boşanmış kadın ve erkeklerin boşanmaya uyum düzeylerini arttırdığını ve bu etkinin altı hafta boyunca devam ettiğini belirlemiştir. Tüm bu bulgulardan hareketle, bu tür programların yaygın ve etkin bir biçimde kullanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Boşanan ebeveynlerin çoğu, süregelen ilişkilerinin sonuçları hakkında kısa vadeli ve dar bir görüşe sahiptir. Ruh sağlığı uzmanlarının, boşanmış ebeveynlerin boşanma sonrası aile imajlarını genişletmelerine ve boşanma sonrası ilişkilerinin sonuçlarını incelemelerine yardımcı olması önemlidir. Her bir ebeveyninden birkaç yıl ötesini hayal etmelerini ve çocuklarıyla ilgili gelecekteki önemli bir olayı (mezuniyet, düğün vb.) tasavvur etmelerini istemek ve ardından onlara bu paylaşılan mutlu olaya nasıl katılacaklarını sormak güçlü bir müdahale olabilir. Ebeveynlere, ilişkilerini geliştirmek, iyi bir boşanma için asla geç olmadığını anlatarak umut aşılacak ve bazı hedefler sağlamak da önemlidir (Ahrns, 2007). Ebeveynler, özellikle işbirlikçi ebeveynlik yaklaşımını benimseyerek, buna uygun davranabilmeyi sağlayabilecekleri beceriler geliştirmelidir. Nitekim, yapılan çalışmalarda ebeveynlerinin işbirlikçi olduğunu bildiren çocukların en az davranış sorununa sahip oldukları (Amato vd., 2011) ve ebeveynleri, büyükanne ve büyükbabaları, üvey ebeveynleri ve kardeşleriyle daha iyi ilişkiler kurdukları (Ahrns, 2007) belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahrns, C. (1994). *The good divorce: Keeping your family together when your marriage comes apart*. New York: HarperCollins.
- Ahrns, C. R. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family process*, 46(1), 53-65. doi:10.1111/j.1545-5300.2006.00191.x
- Akyol, S. U. (2013). *Boşanmış ve boşanmamış aileye sahip ergenlerin yalnızlık, yaşam doyumu, sosyal destek ve bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Altunkeser, B. (2022). *Fisher'in boşanma sonrası yaşama uyum programının etkililiğinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Amato, P. R. (1986). Marital conflict, the parent-child relationship and child self-esteem. *Family Relations*, 35(3), 403-410. doi:10.2307/584368
- Amato (1987). Family processes in one-parent, stepparent, and intact families: The child's point of view. *Journal of Marriage and Family*, 49(2), 327-337. doi:10.2307/352303
- Amato, P. R. (1993). Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and Family*, 55(1), 23-38. doi:10.2307/352954
- Amato, P. R. (1999). Children of divorced parents as young adults. In E. M. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting, and remarriage: A risk and resiliency perspective* (pp. 147-163). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 355–370. doi:10.1037/0893-3200.15.3.355
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R., Kane, J. B., & James, S. (2011). Reconsidering the “good divorce.” *Family Relations*, 60(5), 511–524. doi:10.1111/j.1741-3729.2011.00666
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis.
- Aseltine, R. H. (1996). Pathways linking parental divorce with adolescent depression. *Journal of Health and Social Behavior*, 37(2), 133–148. doi:10.2307/2137269
- Attar-Schwartz, S., Tan, J. P., Buchanan, A., Flouri, E., & Griggs, J. (2009). Grandparenting and adolescent adjustment in two-parent biological, lone-parent, and step-families. *Journal of Family Psychology*, 23(1), 67–75. doi:10.1037/a0014383
- Aydın, O. (2009). *Boşanma sürecinde velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşünceleri ve çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bolgar, R., Zweig-Frank, H., & Paris, J. (1995). Childhood antecedents of interpersonal problems in young adult children of divorce. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(2), 143–150. doi:10.1097/00004583-199502000-00009
- Brennan, K. A., & Shaver, P. R. (1998). Attachment styles and personality disorders: Their connections to each other and to parental divorce, parental death, and perceptions of parental caregiving. *Journal of Personality*, 66(5), 835-878.
- Bryner, C. L. (2001). Children of divorce. *Journal of the American Board of Family Practice*, 14(3), 201-210.
- Buchanan, C. M., Maccoby, E. E., & Dornbusch, S. M. (1996). *Adolescents after divorce*. Harvard University Press.
- Cavanagh, S. E. (2008). Family structure history and adolescent adjustment. *Journal of Family Issues*, 29(7), 944-980. doi: 10.1177/0192513X07311232
- Cherlin, A.J., Furstenberg, F.F., Chase-Lansdale, P.L., Kiernan, K.E., Robins, P.K., Morrison, D.R., & Teitler, J.O. (1991). Longitudinal studies of the effects of divorce on children in Great Britain and the United States. *Science*, 252(5011), 1386–1389. doi:10.1126/science.2047851
- Clarke-Stewart, A., & Brentano, C. (2006). *Divorce: Causes and consequences*. Yale University Press.
- Cüceloğlu, D. (1990). *İnsan ve davranış*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çelik, O. (2021). *Boşanma sonrası uyum programının boşanmış bireyler üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Çelikoğlu, C. (1997). *Boşanmanın çocukların benlik saygısına etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- DeMaris, A. (2000). Till discord do us part: The role of physical and verbal conflict in union disruption. *Journal of Marriage and Family*, 62(3), 683-692. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.00683.x
- Demo, D. H., & Acock, A. C. (1988). The impact of divorce on children. *Journal of Marriage and Family*, 50(3), 619-648. doi:10.2307/352634
- Denney, A. S., & Tewksbury, R. (2013). How to write a literature review. *Journal of Criminal Justice Education*, 24(2), 218-234. doi:10.1080/10511253.2012.730617
- Doğan, T. & Şahin, R. (2018). Ailede boşanma: Çocuk ve ergenlerin boşanma sonrası yaşama uyumu. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan, (Eds). *Kriz danışmanlığı* (267-304) (2. Baskı). Ankara: Anı.
- Downey, D. B. (1994). The school performance of children from single-mother and single-father families. *Journal of Family Issues*, 15(1), 129-147. doi:10.1177/019251394015001006
- Downey, D. B., Ainsworth-Darnell, J. W., & Dufur, M. J. (1998). Sex of parent and children's well-being in single-parent households. *Journal of Marriage and Family*, 60(4), 878-893. doi:10.2307/353631
- Downey, D. B., & Powell, B. (1993). Do children in single-parent households fare better living with same-sex parents? *Journal of Marriage and Family*, 55(1), 55-71. doi:10.2307/352959
- Emery, R. E. (1994). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation*. Guilford Press.
- Emery, R. E. (2013). *Cultural sociology of divorce: An encyclopedia*. Thousand Oaks: Sage Reference. doi:10.4135/9781452274447.
- Fergusson, D. M., Horwood, L. J., & Lynskey, M. (1994). The childhoods of multiple problem adolescents: A 15-year longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(6), 1123-1140. doi:10.1111/j.1469-7610.1994.tb01813.x
- Fernández-Ríos, L., & Buela-Casal, G. (2009). Standards for the preparation and writing of psychology review articles. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 9(2), 329-344.
- Fisher, B. F. (1994). *Rebuilding: When your relationship ends, facilitator manual*. Newharbinger Publications: Oakland.
- Fladmo, B. & Hertlein, K. M. (2017). The effect of negative and positive childhood divorce experiences on professional performers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(8), 584-598. doi:10.1080/10502556.2017.1347860
- Gately, D., & Schwebel, A. I. (1993). Favorable outcomes in children after parental divorce. *Journal of divorce & remarriage*, 18(3-4), 57-78. doi:10.1300/J087v18n03_04
- Gladding, S. T. (2012). *Aile terapisi tarihi kuram ve uygulamaları*. (İ. Keklik ve İ. Yıldırım, Çev. Ed.) Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.

- Güzel, N. C. (2020). *Sistemik aile yaklaşımı temelli grup psikoeğitim programının boşanmış bireylerin boşanmaya uyum düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Hans, J. D., & Fine, M. A. (2001). Children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 36(1-2), 1-26. doi:10.1300/j087v36n01_01
- Hess, R. D., & Camara, K. A. (1979). Post-divorce family relationships as mediating factors in the consequences of divorce for children. *Journal of Social Issues*, 35(4), 79-96. doi:10.1111/j.1540-4560.1979.tb00814.x
- Kalmijn, M. & Monden, C.W.S. (2006). Are the negative effects of divorce on well-being dependent on marital quality. *Journal of Marriage and Family*, 68, 1197-1213.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963-973. doi:10.1097/00004583-200008000-00007
- Kırcaoğlu, D. (2012). *Çocukla birlikte büyüme: Çocuğunuzla birlikte çıktığınız hayat yolculuğunda başınıza gelebilecekler ve yanıtları*. Doğan Kitap.
- Kiye, S., & Nazlı, S. (2022). Çocukların boşanmaya uyumu ölçeği-aile formu'nun geliştirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 119-133. doi:10.18026/cbayarsos.1054227
- Kruk, E. (2005). Shared parental responsibility. *Journal of Divorce & Remarriage*, 43(3-4), 119-140. doi:10.1300/J087v43n03_07
- Kurt, T. (2013). *Ebeveynleri boşanmış ergenlerin yılmazlık, benlik saygısı, başa çıkma ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Yılmazlığın aracı rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Lansford, J. E. (2009). Parental divorce and children's adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4(2), 140-152. doi:10.1111/j.1745-6924.2009.01114.x
- Lowenstein, L. F. (2005). Causes and associated features of divorce as seen by recent research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 42(3-4), 153-171. doi:10.1300/J087v42n03_09
- Martinez, C. R., Jr., & Forgatch, M. S. (2002). Adjusting to change: Linking family structure transitions with parenting and boys' adjustment. *Journal of Family Psychology*, 16(2), 107-117. doi:10.1037/0893-3200.16.2.107
- McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mortelmans, D. (2020). Economic consequences of divorce: A review. (M. Kreyenfeld & H. Trappe, Eds.) *Parental life courses after separation and divorce in Europe* içinde (s. 23-41). Springer Open.
- Meriç, B. (2007). *Boşanmış ailelerdeki ergenlerin uyum düzeylerini ve sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik bir grup rehberliği çalışmasının sınanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Nazlı, S., Halisdemir, D., Gülleroğlu, H. D., & Kiye, S. (2021). Çocukların boşanmaya uyumu ölçeği-okul formu'nun geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(232), 247-265. doi:10.37669/milliegitim.746784
- Öztürk-Serter, G. (2018). *Yapılandırılmış oyun terapisine dayalı geliştirilen psiko-eğitim programının boşanmış aile çocuklarının depresyon ve uyum düzeyleri üzerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Previti, D., & Amato, P. R. (2004). Is infidelity a cause or a consequence of poor marital quality?. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(2), 217-230. doi:10.1177/0265407504041384
- Roleff, T. L., & Williams, M. E. (1997). *Marriage and divorce*. San Diego, CA: Greenhaven Press.
- Ross, C. E. (1995). Reconceptualizing marital status as a continuum of social attachment. *Journal of Marriage and Family*, 57(1), 129. doi:10.2307/353822
- Steinberg, L. (2007). Risk taking in adolescence. *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), 55-59. doi:10.1111/j.1467-8721.2007.00475.x
- Stewart, M., Brown, J. B., Donner, A., McWhinney, I. R., Oates, J., Weston, W. W., & Jordan, J. (2000). The impact of patient-centered care on outcomes. *Journal of Family Practice*, 49(9), 796-804.
- Størksen, I., Røysamb, E., Holmen, T. L., & Tambs, K. (2006). Adolescent adjustment and well-being: Effects of parental divorce and distress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47(1), 75-84. doi:10.1111/j.1467-9450.2006.00494.x
- Şahin, R. (2019). *Ebeveynleri boşanmış ergenlerin boşanma sonrası yaşama uyumu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şentürk-Aydın, R. (2013). *Yaşam becerileri psikoeğitim programının boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şentürk, Ü. (2012). Parçalanmış aile çocuklarının eğitimdeki başarı/başarısızlık durumu (Malatya örneği 2006). *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(29), 105-126.
- Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) (2016). *Türkiye aile yapısı araştırması, 2016*. <https://www.aile.gov.tr/athgm/yayin-kaynak/arastirmalar/> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). *Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statisistikleri-2022-49437&dil=1> adresinden erişildi.
- Utkan, H. B. (2022). *Şema terapiye dayalı bireysel psikolojik danışmanın anne babası boşanmış ön ergenlerin problem davranışları ile duygusal ve psikolojik iyi oluşlarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Wallerstein, J. S. (1991). The long-term effects of divorce on children: A review. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 30(3), 349-360. doi:10.1097/00004583-199105000-00001
- Wallerstein, J. S., & Lewis, J. M. (2004). The unexpected legacy of divorce: Report of a 25-year study. *Psychoanalytic Psychology*, 21(3), 353-370. doi:10.1037/0736-9735.21.3.353
- Walzacak, Y., & Burns, S. (2004). *Boşanma ve çocuk üzerine etkileri*. Özgür Yayınları.

- Wang, H., & Amato, P. R. (2000). Predictors of divorce adjustment: Stressors, resources, and definitions. *Journal of Marriage and Family*, 62(3), 655-668. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.00655.x
- Whiteside, M. F. (1998). The parental alliance following divorce: An overview. *Journal of Marital & Family Therapy*, 24(1), 3-24. doi:10.1111/j.1752-0606.1998.tb01060.x
- Wolfinger, N. H. (2000). Beyond the intergenerational transmission of divorce: Do people replicate the patterns of marital instability they grew up with? *Journal of Family Issues*, 21(8), 1061-1086.
- Yıldız-Öç, Ö., Şişmanlar, Ş. G., Ağaoglu, B., Tural, Ü., Öner, E., & Karakaya, I. (2006). Anne-babalarında ruhsal bozukluk olan çocukların ruhsal durumlarının değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 9(3), 123-130.
- Yörükoğlu, A. (1998). *Çocuk ruh sağlığı*. Özgür Yayınları.

Extended Abstract

Introduction: This review investigates the adjustment of children to parental divorce. The goal is to comprehensively search and compile the existing literature on the relationship between parental divorce and the short/long-term adjustment outcomes in children. The study initially elucidates the underlying reasons for divorce and provides divorce rates. These reasons include increased independence of women, early and arranged marriages, economic conditions, limited intellectual, educational, and social skills, divorce laws, sexual incompatibility, role conflicts, substance abuse or risky behaviors, religious beliefs, attitudes towards divorce, domestic violence, and infidelity. In the Turkish context, the most common reasons for divorce, regardless of gender, include irresponsible and indifferent behavior, financial inability to support the household, and disrespect for the spouses' families.

Irresponsible behavior is prominent among both men and women, while additional reasons for women involve economic dependence, domestic violence, and infidelity. For men, reasons include the involvement of the wife's family in family affairs and disrespect for their own families. According to data from the TÜİK, divorce rates have almost doubled in the past two decades. Most divorces occur within the first five years of marriage.

Next, this study examines the multifaceted transitions experienced by children throughout the pre-, while-, & post-divorce phases. Divorce is a series of transitions that children go through until they reach adulthood. This perspective emphasizes the number of transitions experienced by children as a key factor influencing their well-being, rather than divorce itself. Divorce introduces various possibilities, such as parents cohabiting with new partners, remarriage, or subsequent divorces (Amato, 2010). The economic challenges following divorce can hinder children's access to quality education, complicate parents' psychological adjustment, and limit their ability to maintain control over the family dynamics. Divorced parents may allocate less money for their children's housing, clothing, vacations, and entertainment compared to pre-divorce. The decline in living standards also causes additional pressure and stress, changing homes, neighborhoods, schools, loss of communication with friends, limited school options, and living with a financially burdened parent (Clarke-Stewart & Brentano, 2006; Emery, 1994; Wallerstein, 1991). The economic, social, and psychological difficulties faced by divorced parents can weaken their ability to fulfill their parenting and child-protection responsibilities and possibly leaving long-term or permanent scars on their children (Wallerstein, 1991).

Moreover, the study reviews the adjustment difficulties encountered by children after divorce. These contain weaknesses in academic functioning and emotional adjustment (Martinez & Forgatch, 2002), drug use (Cavanagh, 2008), and instability in their own

marriages in adulthood (Wolfinger, 2000), low self-esteem, depression, anxiety (Fladmo & Hertlein, 2017), decrease in academic success (Meriç, 2007; Şentürk, 2012), internalizing and externalizing problems (Størksen et al., 2006), psychological and physical health problems (Amato & Keith, 1991), difficulties in pursuing higher education and obtaining higher job positions, shorter job tenure, and increased economic hardship (Amato, 1999), anxiety, paranoia, and narcissism (Brennan & Shaver, 1998), engage in early sexual activity and have higher rates of non-marital pregnancies among girls (Fergusson et al., 1994), and experience romantic relationship problems characterized by a lack of confidence and fear of attachment (Ross, 1995).

Finally, we included the factors that contribute to these adjustment challenges, the influence of parent-child relationships and divorce processes, and the notion of a “good divorce” as a protective factor. Research on children’s adjustment to divorce demonstrates that the effect of divorce on children is mostly influenced by how parents handle the separation and divorce process. Factors such as parents’ inability to manage the stress associated with divorce, lack of communication, decreased interest and love for children, and diminished trust (Hans & Fine, 2001; Şentürk-Aydın, 2013) contribute to children’s difficulty in coping with the outcomes of divorce. Other factors involve parents being in the early stages of separation, ongoing conflict between parents, inadequate parenting skills, economic difficulties, and the loss of important relationships in the child’s life (Şahin, 2019). Also, ongoing conflicts between parents before and after divorce (Amato, 2001) influence children’s ability to cope with the aftermath of divorce. In many cases, children experience a lack of parental support during the first year after the separation, as divorced parents often struggle emotionally. Daily life in many divorced families becomes more chaotic, with household rules, routines, and discipline becoming disorganized. Children may be told fewer fairy tales, have fewer family meals and playtime. They might eat out more frequently, be late or absent from school more frequently, and get less help with their homework. Their parents may demonstrate less affection, more anger, emotional unresponsiveness, indecisiveness, and increased use of punishments, while consistency in disciplinary practices declines (Clarke-Stewart & Brentano, 2006).

Method: In this research, to access relevant studies, following keywords “divorce”, “divorce adjustment”, “adjustment to parental divorce”, “divorce and children” and “effects of divorce on children” were entered into Web of Science, Scopus, EBSCO and Google Scholar databases. In addition, an attempt was made to access research on English keywords in the Turkish literature by using Google Scholar's search feature on Turkish pages. By examining the bibliographies of the obtained studies, it was reviewed whether there were any missing studies, and an attempt was made to reach these studies. In addition, books on divorce in state libraries and university databases

and theses in the Council of Higher Education Thesis Center were examined and resources related to the subject were included in the current review study.

Conclusion & Suggestions: Divorce has become more common today than 50 years ago. Therefore, biased judgments about divorce need reevaluation. While divorce can be a painful and negative experience for children, it may also have positive effects. In some cases, individuals seeking divorce experience psychological benefits, finding emotional relief from unsatisfactory marriages. Divorced individuals can build up new lives free from conflict, alone or with their children. Divorce should be considered as an option; especially as ongoing problematic marriages negatively affect the development of all family members.

Divorce changes family relationships but does not end them. Therefore, expressions like “cooperative parenting” instead of “child custody,” “parental responsibilities” instead of “custody rights,” and “development of a parenting plan” instead of “determination of child custody” can be preferred to share parental responsibilities (Kruk, 2005). Policies that decrease parental conflict and offer economic security for children may also contribute to their adjustment (Lansford, 2009).

Avoiding negative labeling and overly empathetic attitudes towards children with divorced parents is significant for their well-being. Raising awareness and disseminating changing trends to all segments of society is the responsibility of families, caregivers, schools, mental health professionals, and non-governmental organizations. Another suggestion to diminish the negative effects of divorce is to administer programs that facilitate children’s adaptation.

Yazarlar Hakkında / About Authors

Bircan Altunkeser. Dr. Bircan Altunkeser, Hacettepe Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara, Türkiye. bircanaltunkeser@gmail.com
Dr. Bircan Altunkeser, Hacettepe University, School of Foreign Languages, Ankara, Turkey. bircanaltunkeser@gmail.com

Nurseven Kılıç. Dr. Nurseven Kılıç, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara, Türkiye. nkilig@aybu.edu.tr
Dr. Nurseven Kılıç, Ankara Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, Ankara, Turkey. nkilig@aybu.edu.tr

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest

Yazarlar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.
No conflict of interest has been reported by the authors.

Fonlama / Funding

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.
No funding has been received.

ORCID

Bircan Altunkeser <https://orcid.org/0000-0002-1196-0248>

Nurseven Kılıç <https://orcid.org/0000-0001-8724-7564>